

Миранда Хусни Бело

**НАРОДНИЯТ РЕЧЕВИ ЕТИКЕТ НА
БЪЛГАРИТЕ ОТ АЛБАНИЯ (В СЪПОСТАВКА С
НАРОДНИЯ ЕТИКЕТ В АЛБАНСКИЯ ЕЗИК)**

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертация за присъждане
на научната и образователна степен
ДОКТОР**

Научен ръководител:
Проф. д-р Иван Кочев

Рецензенти:

1. Проф. д-р Антони Стоилов
2. Проф. д-р Лучия Антонова - Василева

Благоевград, 2020

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

I. Увод

II. Демографски и исторически данни за селищата с българско население, от говорите на които е екскерпиран материал за изследването

III. Функционални полета в народния традиционен етикет на българите от Албания

IV. Класификация на народоетикетните конструкции на българите от Албания въз основа на най-честите опорни думи, участващи в тях

V. Функционални полета в народния традиционен етикет на албанците

VI. Класификация на народоетикетните конструкции в албанския език въз основа на най-честите опорни думи, участващи в тях

VII. Съпоставка на народния етикет на българите от Албания с народния етикет на албанците

VIII. Заключение

IX. Библиография

X. Приложение

В **Увода** се обосновава изборът на темата, поставят се основните цели и задачи. Също така се разглежда проблемът, свързан с етикета в лингвистиката въобще, а след това и с термина *народен етикет* и се представят методологичните постановки.

Целта на дисертацията е да бъде ексцерпиран, описан и анализиран богат материал, свързан с народния етикет от българските говори в Република Албания и на второ място да бъде направена съпоставка с народния етикет в албанския език, ексцерпиран специално за настоящото изследване. Досега такъв материал от българските говори (извън държавните граници на Република България) не е събиран и изследван специално, така че неговото публикуване би следвало да събуди несъмнен интерес за българската наука.

За българския народен речеви етикет от територията на Република България, косвено е направена доста сериозна изследователска и събирателна работа. Словесни народни формули, част от които са съставна част от етикета, са изследвани от различни специалисти езиковеди и фолклористи (Маринов 1914; Живков 1974; Георгиева 1982, 1986; Маджаров 1986; Събева 1991; Недин 1991; Христов 1992; Крумова-Цветкова 2010 и др.).

От втората половина на XIX век започва събирането и издаването в писмен вид на българското словесно богатство като цяло, т.е. и на народния етикет в това число. Това са сборниците: „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, кн. I–XVIII; “Сборник за народни умотворения и народопис“ от 1889 г. до днес, или публикуваните материали от различни събирачи на народното творчество. Един от по-известните е *Петко Р. Славейков*, който издава най-голямата сбирка от народни мъдрости „Български пословици и характерни думи“.

Уникален извор в това отношение е 6-томният речник на Н. Геров *Речникъ на бльгарскый языкъ*, който изобилства с

готови формули от българския народен етикет от по-голямата част от българското езиково землище (Геров 1895–1908).

Към този тип словесни произведения влизат и две книги на *М. Дабева*, които са изключително ценни сборки, тъй като съдържат множество благословии, пожелания и клетви (Дабева 1934; 1937).

Двата тома от *Фразеологичен речник на българския език* (т. I и т. II) също съдържат доста фразеологичен материал, свързан с този проблем.

Част от споменатите трудове са използвани в нашето изследване, за да бъде създадена сравнително-историческа съпоставка на нашия събран материал от Албания с говорите в Република България.

От друга страна българите и албанците векове са живеели в съседство, а някъде и съвместно, така че са съществували всички възможности за всеобщи контакти помежду им. Такива зони на съседство и съвместно съжителство са тези от цялата източна част на днешна Албания, където днес продължават да живеят българите. Точно за това съм събирала материал и от някои съседни до българските албански села. Чрез съпоставяне на материала ще станат по-ясни някои явления в народния етикет на българите от Албания.

Основните **задачи** на тази дисертация са:

1. Да се доизясни понятието *народен етикет*.
2. Да се събере в *максимално количество материал* за народния етикет от българските говори в Албания, тъй като тези диалекти са застрашени от изчезване и затова на тях трябва да се гледа като на жив езиков паметник.
3. Да се събере материал и от албански села, които са в съседство с българските села, т.е. проучването на етикета в българските села да се извърши на фона на евентуално албанско влияние.

4. Да се установи дали има специфика в употребите на етикетните изрази между различните региони, представени в българоезичните райони и села: с. Връбник (Девол), с. Шищавец (Гора), с. Стеблево (Голо Бърдо), с. Пустец (Преспа) и с. Бобощица (Корча).

5. Да се направи съпоставка на народния етикет на българите от Албания с този в албанския език (най-общо).

6. Да се установява кои от събраните материали имат домашен характер и кои се намират под влияние на другите съседни езици (албански или гръцки), след сравнение и с материали от Република България.

Във връзка с поставените цели е необходимо да проследим как е разгледан проблемът, свързан с етикета в лингвистиката въобще, а след това и с термина *народен етикет*. И така, що е етикет? *Терминът етикет* (от френски *etiquette* - надпис) означава съчетание от формални правила за поведение, общуване, държание, обноси при определени ситуации, които са характерни за определени социални групи.

В *Речник на български език* намираме следното определение за *етикецията*: „Установен ред, система от правила, определящи формите на общуване, държанието, поведението, обносите в даден обществен или социален кръг; етикет“ (РБЕ 1984: 845).

Речевият етикет по-специално е форма на речево общуване, което е свързано с добрите правила на поведение. Чрез него адресатът и адресантът си осигуряват психичен комфорт в своята речева дейност. Според Лейков в речевото общуване, в разговора за по-важно се счита избягването на обида, отколкото постигането на яснота (Лейков 1973: 298).

Понятието *речев етикет* обединява правилата и нормите на учтивостта, типични за речта, общоприети и утвърдени в

едно или друго общество и определящи даден модел на поведение в интерсубектното общуване (Формановска 1989; Пантелеева 1994; Ожуг 2001).

Значението на термина *речев етикет* е пренесено у нас от руски език. Той се среща в съчиненията на българските езиковеди и социолингвисти, посветили научните си занимания на разработването на тази тема. Цанков отбелязва, че проучвателите на речевия етикет оперират със следните основни предимно социолингвистични понятия: социален статус, статусна разлика, статусно равенство, социални роли, езикова и речева ситуация, речева проява, равнище на речевата проява, тоналност на речевата проява, етикетна формула (Цанков 1994: 16–17).

В речевия етикет е типично отбелязване на ролята на стандартните устойчиви фрази или формули при общуването. Те не се съчиняват в момента на говоренето, защото са клиширани, намират се готови. Възпроизвеждането от всеки носител на езика на тези стереотипни речеви формули за изразяване на учтивост в речевото общуване, става механично. Колкото по-неволно си служи носителят на езика с тях, толкова по-трайно е усвоена от него културата на речево общуване.

Етикетът е част от „началното обучение“ по нравственост. Той ни учи на онези неписани правила за израз на уважение към майката, бащата, към другия участник в комуникацията, въобще към ближния, благодарение на които българинът е запазил своята самобитност.

Съществуват два типа етикет – *официален* и *народен етикет*¹, между които има някои съществени разлики. Народният етикет най-вече е свързан с празниците, обредите, игрите и т.н.

¹ Народният етикет естествено е предмет на анализ от изследователите, които се занимават с проблемите на народните говори и народно-разговорната реч – диалектолози, етнолози, социолингвисти и др.

Всъщност и в официалния, характерен преди всичко за книжовния език, и в народния етикет при речевото общуване се спазва един *основен принцип* – принципът на вежливостта (или учтивостта). За да съумеем да спазим този принцип, езиковедите смятат, че трябва да се реализират някои основни максими, формулирани от английския парагмалингвист *Дж. Лийч*, като:

1. Максима за такт: а) Сведи до минимум ощетяването на другия; б) Максимално облагодетелствай другия.

2. Максима за великодушие: а) Минимално облагодетелствай себе си; б) Максимално ощетявай себе си.

3. Максима за одобрение: а) Минимално изразявай неодобрение към другия; б) Максимално възхвалявай другия.

4. Максима за скромност: а) Минимално отправай похвали към себе си; б) Максимално пренебрегвай себе си.

5. Максима за съгласие: а) Сведи до минимум несъгласието си с другия; б) Доведи до максимум разбирателството с другия.

6. Максима за симпатия: а) Сведи до минимум антипатията си към другия; б) максимално симпатизирай на другия (Лийч 1983: 132).

Универсалният характер на предложените максими не изключва разлики по отношение на мястото им в различните култури. В българската система, която според *Ницолова* е „от смесен ориенталско-западноевропейски тип“, максимата за скромност, подобно на средиземноморските култури, не е широко застъпена (Ницолова 2005: 798-799).

Браун и *Левинсън* определят учтивостта като универсален принцип на социално взаимодействие, а ключови за техния модел са понятията образ и действие. Образът е публичната представа, която всеки човек налага за себе си. Той бива позитивен и негативен. Позитивният образ е свързан с желанието за одобрение и получаване на подкрепа и насърчение, а негативният с желанието за самоопределяне и правото на индивида да не бъде обезпокояван (Браун и Левинсън

1987: 61). Като действие, което заплашва образа, те определят изразяването на неодобрение, заповедите, молбите, засягането на теми табу и др. Необходимостта от поддържането на социално равновесие, налагат на говорещия изискването да минимизира заплахата от действието си чрез използване на различни учтиви стратегии, които може да бъдат директни или индиректни.

Директните стратегии съдържат позитивна или негативна учтивост. Позитивната е насочена към положителния образ на адресата, тя цели избягването на несъгласие. Негативната е ориентирана към негативния образ на адресата и неговото желание за самоопределение. Според Браун и Левинсън представата за учтивост в западните общества се свързва преди всичко с негативната учтивост. За изразяването ѝ се използват средства, като: извиненията, промяната на илокутивната сила на речевия акт, механизмите за деперсонализация (Браун и Левисън 1987: 65).

В индиректните стратегии изказването съдържа някакъв намек за това, какво всъщност говорещият има предвид. Тези *стратегии се реализират посредством езикови средства*, като: метафората, иронията, реторичните въпроси и различните видове намеци.

Важен въпрос за лингвистиката е и този за класификацията на езиковите средства за изразяване на учтивост. *Олтман и Ришка* са от първите, които правят такъв опит (Олтман и Ришка 1966). В рамките на отделените от тях групи на лексикалните, граматичните и стилистичните учтиви изрази те различават същински учтиви елементи, учтиви еквиваленти и несъщински учтиви елементи.

Един по-късен опит за класификации на маркерите за учтивост² е и този на *Хаус и Каспър* направен за английския и немския език (Хаус и Каспър 1981). Средствата, използвани за

² В това изследване не се прави разлика между понятията *маркери за учтивост* (разбира се, словесни) и *етикет*.

изразяване на учтивост / неучтивост тези авторки ги делят на изрази, които смекчават и на такива, които усилват въздействието на изказването.

Друга интересна класификация ни предоставя и *Уотс* (Уотс 2003). Като езикови средства с процедурно значение той определя обръщенията, изразите като изказване на благодарност, извинения, поздравя, маркерите за солидарност, чрез които говорещият търси подкрепата и съгласието на своя събеседник, като се позовава на общото знание, споделяно от двамата; изразите, които променят илокутивната сила на изказването. Езиковите структури от класификацията на Уотс не са поначало учтиви. Те изразяват учтивост единствено в процеса на социално взаимодействие. По този начин учтивите форми се оказват изключително зависими от контекста (езиков и екстралингвистичен), в който са употребени, тъй като извън него не могат да бъдат идентифицирани като такива.

В българската лингвистична литература на проблематиката, свързана най-общо пряко или косвено с нашата тема, са посветени отделни проучвания. В тях изследователите се опитват да разрешат някои въпроси, преди всичко на официалния етикет, като използват прескриптивния и дескриптивния подход (Паскалев 2009).

Чрез прескриптивния подход се правят опити да получат решения няколко основни проблема като напр. за съгласуването на миналите причастия и прилагателните при така наречените *Виe*-обръщенията, като изследват нарушенията на нормата (Баракова 1979; Дончева 1986; Цанков 1994; Пантелеева 1994).

Други изследователи анализират въпроса, свързан със звателните форми на съществителните и прилагателните имена при обръщенията (Първев 1981, Ницолова 1984). Те се опитват да обяснят тенденцията, която води към ограничаване на употребата им. *Първев* разглежда тази тенденция при звателните форми на женските лични имена с окончания *-o* и *-e*, а при

мъжките собствени обръща специално внимание върху лиците, завършващи на съгласна.

Андрейчин разглежда употребата на критерия *правилно / неправилно* от гледна точка на смисловата и граматическата правилност. Специално внимание той обръща на употребата на глагола *извинявам се* (Андрейчин 1961: 284).

В своя автореферат, свързан с учтивостта в съвременния български език, *Паскалев* обръща внимание върху употребата на термините речев етикет, учтивост, вежливост, разграничаването на трите понятия и определянето на отношението между тях. Според него в рамките на перскриптивния подход не е създаден модел, който да позволи функционалното тълкуване на езиковите средства, използвани за изразяване на учтивост в съвременния език (Паскалев 2009).

Авторите, засягащи проблемите на народния етикет по-специално, са малко на брой.

Опозицията *възрастен (човек) – невъзрастен (човек)* при роднинските имена за нероднини, участващи в *традиционния народен етикет*, е проследена от *Ив. Кочев*. Той констатира, че тези имена в този тип етикет имат подчертана престижна стойност, силата на която отслабва в книжовния, а в определени случаи получават и негативна окраска (Кочев 2006).

Крумова-Цветкова посвещава своето изследване на пожеланията и благословиите и клетвите от традиционната българска култура, с оглед най-вече на тяхното лексикално богатство и богата образност (Крумова-Цветкова 2010), т.е. чрез пожеланията хвърля светлина и върху народния етикет. Благословиите и пожеланията от традиционната българска култура са обстойно анализирани в труда. В първата част се изследват семантичните, формално-структурните и прагматичните особености на тези словесни произведения. Представено е тяхното лексикално богатство и богата образност. Във втората част благословиите и пожеланията са включени в общ речник, който включва 883 благословии и пожелания.

В по-ново време все по-често се среща тенденцията на употреба на съкратени и умалителни форми на личните имена. За този процес специално внимание обръща *Мурдаров*, който обяснява подобно езиково поведение (Мурдаров 2001).

Много са и *дескриптивните изследвания*, които основно се занимават с описание на езиковите факти. В тях са използвани различни подходи – семантичния, социолингвистичния и др.

В днешно време, някои отделни етикетни формули вече частично са изгубили първоначалното си лексикално значение – чрез процеса на десемантизация (*господин, здравей, сбогом* и др.) (срв. Паскалев 2009). Някъде десемантизацията е съпроводена с промени в строежа или с граматическото значение на думата или израза (напр.: *сбогом, здравей / здравейте*), за които *Кювлиева* пък подчертава, че е настъпило отслабване на повелителното им значение и днес те не се схващат като средство за изразяване на подбуда, заповед или молба, характерни за повелителното наклонение (*Кювлиева* 1982). Някои автори проследяват не само семантичния развой на учтивите форми, но ги описват и диахронно като се опитват да проследяват и пътя, по който са навлезли и утвърдили в езика ни (*Кювлиева* 1982; *Станков* 1991; *Георгиева* 1991а, *Пантелеева* 1994). Те достигат до извода, че някои от основните езикови модели са въведени в български под влияние на западноевропейските езици, но чрез посредничество на руски, румънски и гръцки. За народните български езикови модели в Албания влиянието би било от албански, гръцки и турски.

Социолингвистичният подход в изследванията, свързани с обръщенията, започва да се използва някъде към 70 години на миналия век, а един от първите езиковеди е проф. *Андрейчин*. Той проследява употребата на личните местоимения *ти* и *Вие* във функция на обръщение в границите на социалните параметри *официалност / неофициалност* и *близост / социална дистанция* (*Андрейчин* 1973).

По-голямо внимание на употребата *ти* и *Вие* обръща *Виденев*. Според него изборът на глаголно лице зависи от няколко основни социални признаци, като: *социална дистанция* (служебна, образователна, възрастова), *уважителност* (почтителност), *непознатост / познатост*, *официалност* на речевата проява. Тези признаци действат в комбинация с логико-семантичния признак множественост. При негова неутрализация релевантни стават единствено социалните признаци – наличието дори на един от тях води до транспозиция на *Вие*-форми, т.е. до употребата им при обръщение към един адресат.

Според *Георгиева* употребата на местоимения *ти* и *Вие* във функция на обръщение се определя от две скали, представлящи социалните отношения между адресат и адресант: вертикална (йерархична) и хоризонтална (познатост/непознатост и официалност / неофициалност) (*Георгиева* 1991).

Цанков посочва, че при употребата на определено глаголно лице и число в български действат следните фактори: множественост, социална дистанция (служебна, образователна, възрастова), уважителност (почтителност), непознатост / познатост, важен е и характерът на речевата проява – официалност / неофициалност. Към тези фактори той добавя и фактора разлика във възрастта. Авторът посочва, че при употребата на формите за 2 л. ед.ч. факторите социална дистанция, уважителност, непознатост, официалност на проявата не са маркирани (*Цанков* 1988).

Както се вижда, при избора на една или друга форма на обръщение силно влияние имат социалните параметри и ситуационния контекст.

Понятията речеви етикет и учтивост в много случаи се употребяват като синонимни, дефинират се едно чрез друго, описват се с помощта на един и същ методологически апарат. Според *Паскалев*, това е доказателство за терминологична

непосредственост, както и за трудността да се очертаят границите между двете понятия (Паскалев 2009: 16).

За някои автори речевият етикет е по-малко, а учтивостта е по-голямо понятие. Във връзка с това, *Земская* споделя идеята, че учтивостта е по-широко понятие от речевия етикет и обхваща по-широк кръг разнообразни явления, а не само устойчивите, повтарящи се и ритуализирани формули като поздравя, благодарности и др. (*Земская* 1997: 227). Формулите на речевия етикет се усвояват още в ранна възраст, много по-рано, отколкото други категории.

Езикът, като средство за общуване, крие в себе си и силата и възможността да изразява чувства, отношения, оценки, настроения, т.е. той притежава образно-естетическа функция, благодарение на която словото придобива силна въздействена роля. Така се пораждаат постоянни *фразеологични съчетания* (фраземи или фразеологизми) – явление, свързано с естествената потребност на човека да създава образи и езиково богати езикови средства, които той използва в своята реч, за да я направи по-изразителна, по-ярка и емоционално оцветена. Българският народ отдавна е прозрял тази проста житейска истина и е създал в ежедневно си битие изключително сполучливи речеви формули. По-голяма част от тях са благопожелания, съчинявани по народните словотворчески начини за създаване на приветствия, но голяма част са чисти благословии (*Пантелеева* 1994). Сбогувайки се с роднините, съседите, съселяните, приятелите си, предците ни, освен поздравя за раздяла, са използвали и множество пожелания за добро (добруване), здраве, дълъг и щастлив живот, сполука (късмет). Дедите ни дълбоко са вярвали в магическата сила на словото, добро и благо (сладко), което е изречено от сърце и смъртно са се бояли от лошите думи, клетвите и клеветите, предизвикващи зло.

Имаме много свидетелства за речевото поведение на прародителите ни, защото то се е съхранило в народния етикет,

а оттам и във фолклора, и в художествената литература. Както казва *Виденев*, основните източници, които позволяват да се изучава историята – спецификата и развитието на националния ни език, в това число и етикет, в наши дни е най-вече книжовно-разговорната реч, а за отминалите етапи в развоя му съдим от достигналите до нас фолклор и литература (*Виденев 1982*).

Понеже в дисертацията за сравнение използваме и материал от албанските говори, които са непосредствено близо до българските говори в Албания, нека накратко да проследим по-важните проучвания, посветени на тази проблематика в *албанската лингвистична литература*, които не са никак малко. Албанският език, във всички места, където се говори, се представя като много богата езикова общност с поздравии и пожелания, които са имали и продължават да имат строг „протокол“ на употреба според мястото, времето и лицата, участващи в комуникацията. Албанците и албанският език могат да бъдат характеризирани като една от най-богатите общности, с красиви поздравии и пожелания.

Много автори са изкушени от богатството на албанския език що се отнася до народния речев етикет (*Г. Шкуртай, Дж. Лоши, А. Жугра, Р. Бейлери и др.*). Най-известна в това отношение е книгата на *Г. Шкуртай* „Етнография на говоримия албански език“, където авторът подробно и изчерпателно се занимава с тази проблематика и тези конструкции, които се използват готови в акта на общуване и заемат важно място в сферата на световната и албанската национална култура. Поздравите - посочва авторът - са предварителният езиков израз или началото за всеки културен обмен. Те отразяват една традиция, древна колкото самия човек, която бележи стартирането на истинската комуникация между двама души; те са началната точка за комуникация и следователно имат важна езикова функция (*Шкуртай 2004: 145*). Шкуртай приема, че пожеланията не са нищо повече от акт на изказване, които изразяват отношението към поведението и съдбата на другите,

подчертавайки, че именно те са израз на едно пожелание с думи, което се очаква да се сбъдне в някакъв бъдещ момент. Пожеланията според него могат да бъдат изразени в много видове ритуални формули, които варират в зависимост от чувствата и ситуацията (Шкуртай 2004: 145). Интерес представлява и една статия от същия автор, където обект на внимание е роднинската терминология, която е съвкупност от названия, с които наричаме родители и близки – всички, свързани със семейния кръг, онова, което включва кръвния и кармичния кръг. Според него, точно там се появяват много наименования, резултат на различни регионални обичаи и норми на взаимоотношения, които ги определя като „етнографска основа на говора“ (Шкуртай 2010: 20). Цяла една глава за поздравите и пожеланията посвещава Шкуртай и в монографията си „Ономастика и етнолингвистика“ (Шкуртай 2001: 195-235), който е по-ранен опит на автора да се занимава с тази проблематика.

Има и няколко съпоставителни изследвания по темата между албански и други езици, но за нас интерес представляват тези между албански и български, които не са много. Опит за съпоставителен анализ между двата езика прави и известната албанооложка Р. Бейлери. В статията си тя се фокусира върху съвременния граждански дискурс, за да подчертае някои национални особености, които трябва да се имат предвид за успешна межкултурна комуникация. Тя достига до извода, че българската и албанската култура, въпреки че теоретично са от един и същи тип – приятелски настроени и солидарни, проявяват различни езикови и социолингвистични форми (Бейлери 2005).

В нашето изследване основно ще използваме и ще работим с понятието **народен етикет**. Понятието етикет е характерно за различни слоеве на обществото. То не е ограничено и не се свързва само с висшите му кръгове, с елита,

както обикновено се възприема от някои проучватели (Пантелеева 1994).

Специализираното понятие *народен етикет* се среща в трудовете на много български автори (Кочев 2006, Стефанова 1992, Цанков 1994 и др.). Що се отнася до прилагането му в нашата работа, ние имаме и още едно основание да го използваме, защото в нашия случай става въпрос за материал, събран от български говори, които са напълно изолирани от влиянието на книжовната българска реч и от официалния етикет на висшия елит от българското общество. Ако погледнем етапите на развитие на българския речев етикет, определени от Стефанова (Стефанова 1992) ще констатираме, че българите от Албания остават изолирани и стоят вън от трите последни етапа, през които преминава развитието на речевия етикет в България. За тези краища не може да се говори за някаква нова благородническа прослойка. В тях етикецията е плод на народния бит и душевност, отразени и във фолклора. За разлика от официалния етикет, който има и *писмена форма*, народният етикет на българите от тези краища е само *устен*. Той е изграден изцяло върху обичая и като такъв се предава от поколение на поколение, без да съществува в писмен вид. В нашия случай, при народния етикет става въпрос за *устна реч*. Народният етикет е част от тази реч. Той се състои от формули, които се научават от ранна възраст, също така се използват съобразно различните обстановки, не се измислят в момента на общуване.

Отлика на народния етикет от официалния в книжовния език например, е, че в народния въобще не се използва учтивата форма *Вие* за единствено число, както е в официалното речево общуване, а само *ти*, без значение дали участниците в комуникацията се познават или не. Да се твърди, че в народните говори няма конструкции за изразяване на вежливост е невярно.

На езиково равнище вежливостта е универсална функционално-семантична категория, защото е присъща на

всички езици. Тя притежава свои „функционални полета“, специфични във всеки език. В изграждането на тези функционални полета участват множество езикови изрази и съчетания, тематично обединени като поздрави, обръщения, форми за представяне и запознаване, пожелания, комплименти и похвали, изрази за изказване на благодарност, съчувствия, съболезнования и т.н. Всички тези готови формули обаче са свързани с народните традиции на българите въобще и на българите в Албания, по-специално. Българският народ отдавна е прозрял магическата сила на добрата дума и я е увековечил чрез словесната си дарба в пословицата „блага дума (реч), железни врати отваря“.

Представеният нов материал от Албания досега е неизвестен и непроучен. Той е много важен, защото ни позволява да направим изводи за менталитета на българите от този край чрез тяхното речево общуване. Устойчиво закрепените през вековете народни етикетни изрази ще хвърлят светлина и върху богатството на българската фразеология от целия езиков континуум.

Народният етикет, използван от българите в Албания, е с основна социална функция за задоволяване на етическите им потребности.

В методологично отношение в изследването се използват теоретични постановки от: 1) *социолингвистиката*, т.е. събраният от нас езиков материал се възприема като една отворена система, която е и под влияние на външни езикови системи (албанска, гръцка и турска), а също така и под въздействието на социални и прагматични фактори (пол и възраст на събеседниците, честота на контактите помежду им, характер на ситуацията (официална / неофициална); 2) *прагматиката* – която ще ни помогне в изследването на нашия езиков материал и анализирането на различните речеви действия и отношенията между участниците в общуването (адресант / адресат).

За разрешаване на поставените задачи се използвани различни **методи**:

1. *Дескриптивният* (описателният) – прилага се описание на съвремеността, т.е. в съчетание със сравнителния метод;

2. *Съпоставителният* (конфронтативният) – извършва се в съпоставка на българските диалекти с албански и гръцки.

3. В изледването се използва *етнопсихолингвистичният и социологичният подход* - за получаване на бита, душевността, културата и езика на българите от Албания.

4. За да бъде проследен генезисът на традиционните народни етикетни формули на българите от Албания, на места ще бъде използван сравнително-историческия метод.

Основните понятия и термини, използвани в изследването, са: *адресант, адресат, етикет, етикеция, речев етикет, народен (традиционне) етикет, етикетна формула, устна реч, разговорна реч* и др.

Целта на изследването изискваше отговорна и предварителна сериозна подготовка. **Материалът**, представен тук, можеше да се събере само на терен, в Албания. За тази цел осъществих и няколко пътувания до Албания, като съм проучвала лично материал на място от няколко информатори там, които са носители на автентичните говори от тези места. Материалът е събран от няколко пункта. Избрано е по едно село от регионите, където живеят българи, селата: *Връбник (Корчанско), Шицавец (Гора), Стеблево (Голо Бърдо), Леска (Мала Преспа) и Бобоцица (Корчанско)*. Също е направено и за няколко албански села, в близост до българските.

За да бъде събран колкото се може повече материал, предварително беше изработен от мене специален *въпросник*. Той съдържа много въпроси, които позволяват на информаторите да изразяват всички възможности за речевия етикет на дадения говор.

II. ДЕМОГРАФСКИ И ИСТОРИЧЕСКИ ДАННИ ЗА СЕЛИЩАТА С БЪЛГАРСКО НАСЕЛЕНИЕ, ОТ КОИТО Е ЕКСЦЕРПИРАН МАТЕРИАЛЪТ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Обща характеристика на проблема за българите в Албания

На територията на Република Албания днес живее и българско население. Тези българи са коренно население, което попада в границите на тази държава след балканските войни и разпадането на Османската империя. Техният брой не се знае с точност. По неофициални данни те са повече от 100 хиляди. Според Агенцията за българите в чужбина днес в Албания живеят около 65 000 българи. Повечето от тях вече изповядват мохамеданска религия, но има и отделни селища, където всички българи са християни.

По-голямата част от днешна Албания дълги векове влиза в границите на Първото и Второто българско царство, а градове като *Девол*, *Преспа*, *Главеница*, *Белиград* (днешен Берат), намиращи се на територията на тази държава, са били важни български културно-просветни центрове.

На 12 октомври 2017 г. Албанският парламент прие поправка в Закона за защита на малцинствата, с която Албания официално признава българското малцинство. Това е исторически момент за българите от Албания. А на 28 януари 2019 г. за първи път в историята Албанската национална телевизия излъчи новини на български език. Към момента програмата е в рамките на 5 минути, а съвсем скоро ще бъдат запълнени всички тридесет минути телевизионно време, предвидени за българското малцинство в Албания.

Днес българи живеят из цяла Албания, но има три района, където те са мнозинство от населението, съществуват и селища само с българско население. Те са в **Голо Бърдо**, **Гора** и **Мала Преспа**. Най-многобройно българско население живее в района на Голо Бърдо. Значителен брой българи живеят и в

градовете: Елбасан, Корча, Тирана, Дуръс, Пешкопия, Билища, Поградец и др.

1. ДЕВОЛ И ВРЪБНИК

Областта **Девол** е свързана със средновековния архиепископски център със същото име (Снегаров 1927-1928: 266-273), играл важна роля в духовния живот не само по времето на Свети Климент Охридски, но и по-късно, при териториалното разширение на Втората българска държава. Днес българите в област Девол са малко. Единственото българско село е Връбник. Българи живеят и в главния град Билища.

Село **Връбник** (на алб. *Vërník*; на гр. *Βερνίκι*) е един от избраните пунктове в нашето изследване. То се намира в планинска местност в най-източната точка на Албания, непосредствено до границата с Гърция. Според статистиката на *Кънчов*, в края на XIX век населението на Връбник е 600 души българи християни (Кънчов 1900). Според Трайчев през 1912 г. във Връбник има 95 къщи с 469 жители и има училище с двама учители (Трайчев 1929: 212). Днес броят на жителите на селото е с тенденция към намаляване. От 1924 година селото е част от албанската държава.

Връбнишкият говор спада към крайните югозападни български говори и е свързан с останалите костурски говори. В областта на лексиката и на фонетиката диалектната система на Връбник пази редица архаични черти (Христова 2003), близки до старобългарския език. Такива са например остатъците от разложен назализъм.

2. МАЛА ПРЕСПА И ПУСТЕЦ

Географски Мала Преспа е разположена на югозападния бряг на Голямото Преспанско езеро, на албано-гръцко-македонската граница, на надморска височина от 853м.

Пет хиляди и седемстотинте (5700) са жителите по последните общински данни на Мала Преспа. Това са православни българи, представители на най-югозападните

краища на българското езиково землище, отличаващи се със съхранени старобългарски черти във фонетиката и морфологията (Стойков 2002; Шклифов 1979). Това добре проличава и в топонимията (Бело 2007).

Пустец

Най-голямото село в Мала Преспа с 1400-1500 жители – център на общината е Пустец. Намира се югозападно от Преспанското езеро, близо до брега, на 25 км СИ от гр. Корча (Р Албания), който е и окръжен и областен град и на 50 км ЮЗ от град Ресен (Р Македония). Със същото име селището е отбелязано и от *Кънчов, Иванов, Яранов, Селишчев* (Кънчов: 1900; Иванов: 1925; Яранов 1931; Селишчев: 1931). Навсякъде селото се споменава като българско. Селищното име произхожда от прилагателното *пуст* ‘празен, необитаем’, то съдържа топонимичния, български по произход, суфикс *-ец*. Албанското наименование на селището е *Liqenas*, от *liqen* ‘езеро’ и старинният топонимичен суфикс *-as* със събирателно значение (Бело 2007: 135).

3. КОРЧАНСКО (ОБЩИНА БОБОЩИЦА)

В Корча и Корчанско и днес живеят българи. На няколко километра южно от града в подножието на планина Морава са разположени почти едно до друго две красиви села – Бобощица и Дреново. Днес е останал само споменът от някогашните големи български селища. В Бобощица има само 6 души, които говорят български, а в Дреново не е останал дори един човек. Поради тази причина в изследването сме включили Бобощица, с надеждата, че ще се запише и запази нещо от говора, който изчезва.

Бобощица (някой път и под формата *Бобошчица*; алб. *Voboshticë*; рум. *Voboștița*; гръц. *Μπομποστίτσα*). Според *Поппетров*, през 1933 година Бобощица брой 250 къщи с около 1200 души българско население (Поппетров 1933: 72). Днес в Бобощица са останали много малко българи, а българският говор е жив благодарение на малцина възрастни хора, които го

пазят с фанатизъм и заедно с него и спомена за тяхното българско минало. Този говор освен като български често от носителите се нарича и езикът **кай нас** (от албанците се нарича *bullgarçe*).

Сведения за българския говор на населението на Бобошица и за историята на селото ни дават много български и чуждестранни изследователи (Мазон 1936; Милетич 1937; Шклифов 1984, и др).

4. ГОЛО БЪРДО (ОБЩИНА СТЕБЛЕВО)

Голо бърдо (алб.: *Gollobordë* или *Gollobërdë*) е планинска област в Източна Албания и западната част на Република Македония, югозападно от гр. Дебър, населена основно от хора с българско население, предимно мюсюлмани (около 90%) и малко християни.

Според българските езиковеди диалектът, който се говори в селата от Голо Бърдо спада към крайните югозападнобългарски говори. Самите хора, когато са запитвани за техния диалект, го определят като **бугарски**, а по същия начин го наричат и съседите албанци (*bullgarçe*). Единственият език, с който си служат децата до предучилищна възраст, е българският диалект, който битува само като устна форма. Изоляцията е довела до това, че говорът на Голо Бърдо е запазил до ден днешен значителен фонд от архаични думи и изрази.

Обект на нашето изследване е село Стеблево. Причината за това е, че точно в него живеят както българи мохамедани, така и българи християни.

Стеблево (понякога *Стеблено* или *Стебълво*, на албански: *Steblevë*) е село в областта Голо Бърдо. Според А. Жалов етимологията на името на селото идва от старобългарската дума *стебал* „дива котка“ и наставката *-ово* за образуване на селищни названия (Жалов 2001:77-88). Според Кънчов жителите на Стеблево са 780 българи, от които 380 християни и 400 мохамедани (Кънчов 1900: 261-262).

Понастоящем селото се обитава постоянно от много малко семейства.

5. ГОРА (ОБЩИНА ШИШТАВЕЦ)

Българите от Гора са една от най-неизвестните за нашата общественост и наука български общности зад граница. Гораните са ислямизирани българи, приели мохамеданството по време на османското владичество (Селищев 1929:406-407). Местните хора определят говора си, който принадлежи към крайните български говори в Северозападна Македония, като **нашински** или **горански**. Албанците го наричат **нашке**, **горанче** или **шкенищ** (Докле 2007: 11). Подробно изследване на диалектната система на село Шищевец е посветила Л. Антонова, която описва особеностите на този диалект (Антонова 2016).

За нашето изследване сме избрали село **Шищевец** (на албански *Shishtavec*, нашински *Shishtejec*). То е най-голямото горанско село в Албания и едно от най-старите селища в Гора. Намира се в южната ѝ част на около 1300 м надморска височина (Ходжа 2002). Шищевец има около 300 къщи и около 1500 души (Миланов 2001), които изповядват исляма.

III. ФУНКЦИОНАЛНИ ПОЛЕТА В НАРОДНИЯ ТРАДИЦИОНЕН ЕТИКЕТ НА БЪЛГАРИТЕ ОТ АЛБАНИЯ

В тази част материалът, събран от петте пункта, представлящи пет области, е диференциран в няколко лексико-тематични групи: поздрави, обръщения и наименования, изказване на благодарност, запознаване и представяне, извинения, поднасяне на съчувствия при смърт и извинения, комплименти и похвали, (благо)пожелания и благословии.

А. Поздрави

Поздравите обикновено са предварителният или основен езиков израз на всеки културен обмен: те отразяват древна традиция колкото самия човек, т.е. чрез тях започва истинската комуникация между двама души; те са отправна точка за

комуникация и следователно имат много важна езикова функция. Поздравите се изричат, най-вече, в знак на доброжелателност към партньора в общуването.

Типове поздрави:

1. Поздрави при среща

Покрай общобългарските поздрави от типа на *-Добър ден! -Здраво! -Ка /како си? -Добре дойде!* (разбира се в различни граматични облици в зависимост от особеностите на диалекта) любопитство будят конструкциите, като: *-Ка се стемна? -Ка осуна?* (Връбник (по-нататък –В.)); *-Каку се стемна? -Каку осуна?* (Пустец (по-нататък –П.)); *-Ка се стемнайте? -Ка осунайте?* (Бобошица (по-нататък –Б.)); *-Ка остина? (Стеблево (по-нататък –С.)); -Ка си са станала?* (Шищавец (по-нататък –Ш)), свързани с астрономичното време и явяващи се по-нетипични за книжовния етикет. Тези форми се употребяват особено често от българите от Корчанско.

Оригинална особеност е задължителното запитване за всички членове на фамилията (татко, майка, дечки и т.н.). В някои конструкции, особено в Шищавец, се срещат опорни думи от чужд произход (*шюкър, Сайбиу, бабо, нана* от турски произход (тип (по-нататък –т.): *-Шюкър Сайбиу! -Како ти е бабо, нана, деца?*), и *фала* от сръбски произход (т.: *-У'баво сум, фала ти*).

2. Поздрави при раздяла

Тези поздрави обикновено правят закриването на един започнал от по-рано разговор, за разлика от поздравите при среща. При раздяла участват благопожелания за живот и особено за здраве (т.: *-Жиф и здраф! -Со здравие!*). Разделящите се се уповават на помощта от страна на Господ (т.: В: *-Госпу прет тебе, ти по Госпу!*; П.: *-Госпу напре ти по него;* Б.: *-Госпу напре ти по Госпу!*; С: *-Госпот напре, ти по него!*; Ш: *Госпот по прет тебе, ти по нього!*). Любопитство буди конструкцията т.: *-Покланатие на цели!* (В.); *-Кланатие дома* (Б.), в която се оглежда подобна праславянска, намерила място и в руски: *Поклон всем* ‘поздрав на всички’.

По-различни от общите случаи са пожеланията и отговорите за ‘приятен път’: *Угурала* ,приятен път’ и *Аразиала*

,отговор на *приятен път*⁴, които са от чужд произход и се срещат в с. Стеблево.

В с. Шищавец интерес представляват лексикалните варианти *Сайб́ия* и *Гóспот* (т.: *-Сайб́ия да те чува!*). Среща се ориентализмът *сельám* ‘поздрав’, който е влязъл по религиозен път и се използва както от българите горани, така и от албанците мюсюлмани, които живеят в съседство с тях.

3. Паралингвистични средства за предаване на поздрави

Такива вид поздрави при българите от Албания се осъществяват *чрез повдигане, сваляне или само докосване на шапката* (от страна на мъжете), чрез *махане с ръка* (при раздяла), чрез леко кимване с глава или поклон и т.н. Също така при поздрав учтивият адресант гледа в очите адресата, към който се обръща внимателно, дружелюбно, може и с лека приветлива усмивка.

Ръкуването е друг много важен паралингвистичен елемент от речевото общуване при българите от Албания, който съпътства поздрава и се извършва едновременно с него. Характерно за тези българи е и това, че ръкуването често е съпроводено и със *целуване по бузите* като знак на близост, което е характерно и при албанците.

Заедно с поздравите в разговорната реч на българите от Албания възникват и характерните за народното разговоряне частици *бре, áбре, бре, ре, éре, ор, óре, óри, мóри, мор, мóре* и други подобни, както и чести възклицания *О, о, о! Е, е, е!*

Б. Обръщения и наименования

1. Роднински обръщения за нероднини

Тук проследяваме етикетната опозиция *възрастен (човек) – невъзрастен (човек)* с материал за роднински имена за нероднини, събран от нашите сънародници от Албания в два варианта – за мъже и за жени.

1) Опозицията *възрастен (мъж) – невъзрастен (мъж)*

А) дядо (адресат) – не-дядо (адресант)

Във *Връбник*: *дéдо (Гóспу, поп, Цíльо)*; в *Пустец*: *дéдо*; в *Бобощица*: *дéдо*; в *Стеблево*: *дéдо* (при християните) и

стариба́бо (при мохамеданите, от *ба́бо* ,татко‘); в **Шиштавец**: *де́до, ба́бо*.

Б) **брат** (адресат) – **не-брат** (адресант)

Във **Връбник**: *брат / бра́те / бра́тче*; в **Пустец**: *брат / бра́те*; в **Бобощица**: *брат*; в **Стеблево**: *брат / бра́те*; в **Шиштавец**: *брат*.

В) **чичо, вуйчо** (адресати) – **не-чичо, не-вуйчо** (адресанти)

Тези лексеми се използват като почетно название към по-стари хора, най-често в обръщения:

Във **Връбник**: *чичо / стрі́ко, вуй́че, вуй́ка*; в **Пустец**: *стрі́ко / джа́дже, вуй́че*; в **Бобощица**: *джа́джа́* (за чичо), *вуй́ко / вуй́че*; в **Стеблево**: *ми́джо / ми́дже* (за чичо), *да́йо* (за вуйчо – и на алб. *daјo*); в **Шиштавец**: *а́джо* (за чичо, алб. *haxha, haxhë*), *да́йджо* (за вуйчо, алб. *daјo*).

2) **Опозицията възрастна (жена) – невъзрастна (жена)**

А) **баба** (адресат) – **не-баба** (адресант)

Във **Връбник**: *ба́бо, ба́бче*; в **Пустец**: *ба́бо, ба́бче*; в **Бобощица**: *ма́мо* (за бабо); в **Стеблево**: *на́на* (за баба – и на алб. е *pëno*); в **Шиштавец**: *на́на* (алб. *pëno*), майка.

Б) **майка** (адресат) – **не-майка** (адресант)

Във **Връбник**: *ма́мо, ма́йко, ма́йче*; в **Пустец**: *ма́мо, ма́йко*; в **Бобощица**: *ма́йко*; в **Стеблево**: *ма́йко*; в **Шиштавец**: *ма́ма*.

В) **сестра** (адресати) – **не-сестра** (адресанти)

Във **Връбник**: *се́стро, сестри́чко, посестри́мо*; в **Пустец**: *се́стро*; в **Бобощица**: *се́стро*; в **Стеблево**: *се́стро*; в **Шиштавец**: *се́стра, сестри́ца*

Г) **леля** (адресати) – **не-адресати** (адресанти)

Тези лексеми се използват като почетно название към по-стари хора, най-често в обръщения:

Във **Връбник**: *те́та, те́то, стрі́но*; в **Пустец**: *те́тка, стрі́но / нина*; в **Бобощица**: *те́то, стрі́но*; в **Стеблево**: *те́тка*.

2. Специфични форми за изразяване на роднински отношения

Особено богата е гамата от наименования за децата в народния етикет на българите от Албания. Ето някои примери:

ма́йче, та́те, бра́те, сестри́чка, ба́бо (за майката на съпругата), *де́до* (за бащата на съпругата), *че́ндо, си́не, шче́рко, дете́нце, чу́пче, чупче́нце*, за момиче – във Връбник;

майче, тате, брате, сестро, бабо (и за майката на съпругата), *дедо* (и за бащата на съпругата), *чедо, сине / синко, кьерко, чупо / чупе* и др. – в Пустец;

майко, мамо (за бабо), *тате* и др. – в Бобошица;

майко, бабо (за татко при мохамеданите), *татко* (при християните), *чедо, синче, кьерко, мумиче / мумичуле* и др. – в Стеблево;

мама, бабо, дедо, нана / майка, чедо, бабалък (татко на съпругата), *сестра, брат, дейче* (момиче) и др. – в Шиштавец.

Съществуват и умалителни форми на собствените имена. В много случаи са налице и съкратени форми на имената – чрез изпускане на начални срички, чрез изпускане на крайни срички, а в някои случаи и чрез двата начина едновременно. По този начин се изразява по-голяма гальовност и нежност (т.: В: *Нико́ла – Николче – Кольо – Коле, Васи́л – Вáсе, Ци́льо, Костанди́на – Костанди́нка – Ди́на – Динка*; П.: *Никола – Коле, Васи́л – Васка – Ване, Калина – Калъа*; Б.: *Васил – Циле, Ильо – Илька, Мария – Мара / Маро*; С.: *Куртиши – Курто, Ирфан – Фане, Лутфие – Лутка*; Ш.: *Джимшиит – Джимо – Джимко, Байрам – Бале – Байче, Джумриа – Джумка, Зумрета – Зумка*).

Съществуват и обръщения, разкриващи отношението на адресата към външността на адресанта (т.: В.: *ле́по, неве́ста, зет, я́гне, лу́до*; П.: *не́ста, зет, злато,златно, сълце*; Б.: *юнак, злату*; С.: *лудо, юнак, невесто, зет*; Ш.: *лудо,злато,невесто*).

Обръщения към жената с името на съпруга, а не със собственото (личното Ъ име) стават чрез добавяне към името на съпруга на наставките *-ица, -овица, -йица, -оница* (т.: В.: *Васи́л – Васи́лица, Ри́сто – Ристови́ца*; П.: *Никола – Нико́лица, Коле – Колеи́ца*; Б.: *Васил – Васи́лица, Ильо – Ильови́ца, Лазар – Лазари́ца*; С.: *Ирфан – Ирфани́ца, Трифон – Трифони́ца, Хаджи – Хаджи́ца*; Ш.: *Рамо – Рамо́йца, Уко – Уко́йца, Сульо – Сульо́йца*).

В. Изказване на благодарност

В народния етикет на българите от Албания за израз на благодарност е широко застъпена думата *сполай* (ти) (от гр. произход), която се среща в много други български говори. По-рядко за изразяване на благодарност се използва и *фала* (от сръбски). Общоприетата книжовна форма *благодаря* не е в употреба у нашите от Албания.

Г. Запознаване и представяне

При среща на улицата на по-млад човек с по-възрастен, по-възрастният запитва по-младия, за да получи отговор чий (от кой род) е по-младият. При среща на трима души пак по-старият представя своя по-млад роднина (или придружител) пред другия по-стар.

Д. Поднасяне на съчувствие при смърт и извинения в българските народни говори в Албания

1. Поднасяне на съчувствие при смърт

Смъртта на човек винаги е била свързана с най-тежките моменти и мъчителни изживявания. В някои форми на съчувствие в народните говори на българите от Албания, освен съчувствие, характерно при такива случаи, се долавя и някакво пожелание или надежда, че животът продължава (т.: *-Да му се живи дѣци и мнученіишча! -За радост и браковѣ да ви грѣйме! -Да му бандете вие! -Да му се живе децата и мумичията! -Да му се живе джагурията! -За убо от денеска!*)

2. Поднасяне на извинения

Много често ние хората грешим, затова е важно да не забравяме своите по-малки или по-големи прегрешения спрямо „ближния си“ и да се извиняваме всеки път на тези, към които сме ги допуснали. Най-често използваните изрази за поднасяне на извинения са: *-Прѣсти ми!* (В); *-Ти се извинувам!* (П); *-Простенъе!* (Б); *-Аризай ме!* (С); *-Поклони ми!* (Ш).

Е. Complimenti и похвали

Комплиментите и похвалите са одобрение за нашата външност, за ума, постъпката, за нашата работа. Те повдигат самочувствието на човека и го карат да повярва в себе си. Покрай станалото вече интернационално *Браво!* (италианско по произход) се използват възторжени конструкции (т: Б.: *-Къеку*

*лепо! -Къеку добре!; П.: -Колку убо! -Колку добро!; С.: -Колку убо!; Ш.: -Колку убаво!). Синекдохичните (т.: -Да ти се живи ръци и рамена! -От твојта уста о ушите на Госпу! -Да ти јај устата мед! -Да ти се живе рамениците! - Да ти џфтет руке!) освен с гастрономичниот си карактер, напомнат и за трудовата дейност – за здравината и жизненоста на ръцете и рамената, необходими за трудовия живот. И тук постоянно присъства *Господ*, който на добрите хора раздава още хиляди добрини.*

Ж. Благопожелания

(Благо)пожеланията могат да бъдат диференцирани на няколко групи:

1. Трудови (селскостопански (благо)пожелания)

Важно място във всекидневието на хората от тези краища заемат земеделските работи. Благопожеланията и благословиите, свързани с трудовите дейности, са много. Те биват за: *орането и сеитбата* (т.: В: *Арлия, лесна работа, лесно оранье!*; П.: *Ерлия, лесна работа, лесно ораине!* Б.: *Арлия, лесна работа!*; С.: *Ай со берикъет!*; Ш.: *Лъка работа!*); *жътвата* (т.: В.: *Да дай Госпу пълни амбари!*; П.: *-Уба жетва!*; Б.: *Ай со много берекъет! Со амбарити пално!*; С.: *-Да ти дайит Госпот голем берикъет!*; Ш.: *-Налична жетва!*); *домашните животни* (т.: В.: *-Да ти се плóде! Иляда да ти се стóре!*; П.: *Да са плóде! Иляда да са стóре!*; Б.: *- Да ни се напални катот со правде!*; С.: *-Госпот да ти чуват стоката!*; Ш.: *Да ти е убава стока!*); *работата на лозето* (т.: В.: *Бóчки со вíно да напълниш!*; П.: *Да си пиеме со здравье, за радост и добринье!*; Б.: *-Каце со вино да напалниш;* С.: *Аирлия, убава година!*; Ш.: *Фучие повне со вино!*); *работата при тъкане* (т.: В.: *-Лесни рамена!*; П.: *-Да ой убо работата!*; Б.: *-Да ти се здраве и живе рамената!*; С.: *-Да ти ворвит работата!*; Ш.: *Да ти џфтет руке!*).

Осигуряването на хляба – основната храна на българина – е от огромно значение за теговото съществуване. *Големият берекет* е свързан: с *богатата жетва*, с *колите и товарите* – те трябва да са препълнени, за да са пълни и (х)амбарите със зърно. Молбата за това е пак към Господа.

Всички трудови пожелания имат общобългарски характер и са отличителна черта за *българското езиково мислене, което основно е от аграрен тип.*

2. Ритуални (благо)пожелания, свързани с различни възрасти

Ритуалните благопожелания са свързани с важни и щастливи периоди от селския живот: с годежа, сватбата и създаване на потомство. Тази весела атмосфера дава повод да се изказват редица благопожелания за здраве и щастлив живот.

2.1. Пожелания при раждане, кръщение (или обрязване)

Появата на бял свят на ново създание е радостно събитие за всеки човек. Раждането на дете и кръщаването или обрязването (при българите мохамедани) са следващите светли празници след годежа и сватбата в етикетната култура на българите от Албания. Кръщаването и до днес е запазило своето символно значение. То се извършва в църква, от свещеник. Същата стойност има и обрязването при българите мохамедани от Голо Бърдо и Гора, което се е превърнало в истински празник за семейството и за целия род.

Етикетът при тези вид пожелания е силно разгърнат – богат на словесни формули, в които логично участва и *жена родилка* (Богородица) с младенеца (Ристос). Пожеланията са: а) *възрастови* (*Невеста да стане!; Зет да стане!; Да остариш и да побелиш!; Длъге да ти се године!; Да дай Госпу илйада да се сториш!*; б) за придобиване на професия (*Овчърче на баба!; Царица на баба!; Цар на баба!; Да станиш учен!; Да станеш даскал!*); в) за здраве: (*Да ви е живо и здраво малечкото!; Да си здрав къл джилезо!; Госпу да ти дай здраве на дèчките!*); г) морални поздравления (*Да станиш прокопцан!; Госпу ум да му дай!; Госпу да ти дай късмет!*).

2.2. (Благо)пожелания при годеж и сватба

Годежът и сватбата са важни периоди в живота на младите. По традиция това се казва искане на ръката на момичето. Обичай при всяко вероизповедание е младоженецът да даде годежен пръстен на годеницата си. Постава се на безименния пръст на лявата ръка (при българите християните)

или на дясната (при българите мохамедани).Той е залог за годеежното споразумение между двамата.

Сватбата пък е венец на отношението между двамата млади, които искат да живеят заедно, като семейство. Брачните ритуали по селата спазват старите традиции и обичаи.

Сватбеният народен етикет, присъстващ в ритуалите, е обемист, тъй като и самите ритуали продължават дълго време (цяла седмица) и в тях участват освен роднините, едва ли не и цялото село. Тематично сватбено-етикетните формули образуват няколко групи: **честитки** при годееж и сватба: *-Да се кердосате!* – отговорът от страна на младите или на техните родители: *-И на вѝшча гла̀ва!*; **покани**: *-Ви канме да дойте ̀тре до̀ма заш ке го стѝриме дѝтето // ч̀пата!*; *-Ода да те кана на бра̀ко да дойдеи!*; *-Те кана на бра̀ко невеста да зема!*; **благопожелания за време, свързано с дълъг брак, дълъг живот**: *-Старовечни!*; *-Да си го ѱмаш помино цел век!*; *-Да си имаи добра живачка цел век!*; *-Да остѝрте, да побѝлте!*; *-Дѝнга старост!*; **пожелания за деца**: *-Айде со некое дѝтенце!*; *-Да е напѝлните кѝшчата со дѝчки!*; *-Гѝспу да ти дае едно дѝтенце!* *-Тот̀ка година венчение, огодина кѝрстение!* *-Тѝтука година со невеста, ѝгодина со дѝчки!* *-Да се плодѱте и множите!*; **пожелания за обич**: *-Да се са̀кате многу!*; *-Мѱлост да имате!* Дотук изброените етикетни формули в повечето случаи имат общобългарски характер.

3. Празнични (по календара) (благо)пожелания

Тези етикетни формули се използват във връзка с обичаите, установени от българската традиция, свързани с религиозните празници – Коледа, Росица, Великден, Гергьоведн (при християните), Байрам (при мохамеданите), но и други, като: Баба Марта, Нова година. Един от най-често използваните поздравии е: *-За много години!* (разбира се в различни граматични облици в зависимост от особеностите на диалекта).

4. Етикетни формули, свързани със старостта

Този вид пожелания имат оригинален характер. Те са отправени към възрастните хора с пожелания за дълбока старост или лека смърт (т.: Б.: *- Да живии и да вѝдиши мнѱци и пра̀мнуци!*; П.: *-Да си умра на баранье!*; Б.: *-Наприйежна старост!* С.: *-Лесна старос!*; *- Да имаи мрешка ледичка!*).

5. (Благо)пожелания към болен човек

Добре знаем, че здравето е най-големият дар. В моментите, когато го загубим, разбираме най-добре колко е важно то. Тежки са миговете, в които нашите близки и приятели са болни и не се чувстват добре. Искаме да им помогнем, но често оставаме безсилни. Можем да отправим пожелания за скорошно оздравяване, които ще сгреят сърцата им (т.: В.: *Да уздрáвши бъргу!* -*Поминáто да ти е!*; П.: *-Поминато да ти е!*; Б.: *-Да станиш баргуй! Поминáтиѐ!*; С.: *-Да ти се поминит!*; Ш.: *- Госпот да те оздраве!*).

6. (Благо)пожелания при покупки

Покупката на нещо ново определено се нуждае от специални поздравления. В тези етикетни формули често се среща опорната дума *здраве* и *кърдосаш* (т.: В.: *- Да си е нóсиш со здравѐ!* - *Да си е кърдóсаш!*; П.: *-Со здравѐ да си я работиш!* -*Да си е кърдосаш!*; Б.: *-Со здравѐ и много друге!* -*Да си го кърдосвайте кацата!*; С.: *-Да си го носиш со здравѐ!* - *Да си я кърдосаш новата работа!*; Ш.: *-Со здрѐ да га износиш!* -*Да го кърдосаш куча!*).

7. (Благо)пожелания при тръгване на училище

От общобългарските поздравип се отделя по-специално поздравът „*Да получиш (да земаш) само десетка!*“, възникнал на албанска почва, съобразно албанската система на оценяване.

8. Трапезни (благо)пожелания

Трапезните народни етикети са свързани със здравето, с яденето и пиенето и удоволствието, което доставят те на човека. За изобилието от храни на трапезата се отправят благодарности към Бог (Zot/Allah).

IV. КЛАСИФИКАЦИЯ НА НАРОДНОЕТИКЕТНИТЕ КОНСТРУКЦИИ НА БЪЛГАРИТЕ ОТ АЛБАНИЯ ВЪЗ ОСНОВА НА НАЙ-ЧЕСТИТЕ ОПОРНИ ДУМИ, УЧАСТВАЩИ В ТЯХ

В автореферата ще разгледаме някои от тях:

1. Конструкции с опорна дума БОГ / ГОСПОД

Конструкции с опорна дума *Бог* или *Господ* се срещат при всички българи от Албания, независимо от тяхната религия. Срещат се в различни форми: *-Гóспу пред тебе, ти по Гóспу!* - *Госпу убаини да ти дай!* - *Поможи Бог!* - *Госпот здравие да ти дайит!* - *Сайбия здравие да му даде, колко йена шума!*.

2. Конструкции с опорна дума ХРИСТОС и БОГОРОДИЦА

Такива вид конструкции с опорна дума Христос и Богородица се срещат само при българите християни от Албания: *Ристос и Богордица да те чува!*; - *Ристос воскресее!*.

3. Конструкции с опорни думи ЗЛАТО / АЛТАН, и СРЕБРО

т.: *-На ти сребро, дай ми злато!* - *Камен да фатиш, злато и сребро да ти се стори!* - *Да ти излеи замбо златен!* - *На ти стребро, дай ми алтан!*

4. Конструкции с опорна дума ДОБЪР (-А, -О, -И) // ДОБРЕ

т.: *-Добър ден!* - *Добро утро!* - *Добре дойде!* - *Добре те наидой!* - *Добро дошле!*

5. Конструкции с опорна дума ХУБАВО

Тази опорна дума се среща под формите *убо*, *убаво*. Тя не се среща в говорите на селата Връбник и Бобошица, където имаме застъпник *добре*. Тази дума е добре застъпена в трите други села: т.: *-Убо, ти каку си?* - *Убо кье се видофме!* - *А си убаво?* - *Убаво!*

6. Конструкции с опорни думи ЖИВ // ЗДРАВ // НАЗДРАВЕ

т.: *- Да ти е живо и здраво името!* - *Наздравие да ни е!* - *Са здравие и со живот, со татка и со майка!* - *Да станиш здраф!* - *Здрави и живи да ве найдеме!*

7. Конструкции с опорна дума КЪЕРДОСАМ със значения 'честитя, честитене'

т.: *- Да се кьердóсте!* - *Да си го кьердосаш рувото / прикъата!* - *Да си го кьердъосаш имјето!* - *Да си я кьердосаш кукъата!* - *Да го кьердосаш дар пристаф (зестра)!*

8. Конструкции с опорни думи СПОЛАЙ, ФАЛА, ШЪУКЪУР със значение ‘благодаря’

т.: *Сполáй ти!* - *Фала ти!* - *Шъукъур кье се олесна!* -
Фала ти Господе!

V. ФУНКЦИОНАЛНИ ПОЛЕТА В НАРОДНИЯ ТРАДИЦИОНЕН ЕТИКЕТ НА АЛБАНЦИТЕ

В тази част е представен албанският материал, събран в три пункта, в непосредствена близост до българските села. Говорът на двете села *Новосей* (близо до с. Шищавец) и *Забзун* (близо до с. Стеблево) принадлежи към гегийския диалект, а говорът на градеца *Билищ* (близо до с. Връбник и недалече от с. Бобошица) към тоскийския диалект. За съпоставка с българския, освен обобщения сходен материал от трите пункта, споменати по-горе, е използван и материал, изчерпан от монографията на албанския езиковед Г. Шкуртай (Shkurtaј 2004).

Трите пункта, от които е събран материалът са: *Билищ*, *Забзун*, *Новосей*

Събраният сходен материал от албански е обобщен в няколко лексико-тематични групи.

A. Поздрави

Поздравите се изричат в знак на доброжелателност към събеседника по време на общуването. Те биват поздрави при среща и при раздяла.

1. Поздрави при среща

Като се погледнат внимателно поздравите, събрани от трите албански пункта, правят впечатление въпросителните поздрави от типа на *Si u ngryse?* ‘как се стъмна’, *Si u gdhive?* ‘как се осъмна’, чрез които се пита за физическото състояние на събеседника (събеседниците) с настъпването на вечерта и след сън. Тези поздрави, характерни за Южна Албания се срещат и при българите от този край (Връбник: *Ка се стемна? Ка осуна?* Пустец: *Каку се стемна? Каку осуна?* Бобошица: *Ка се стемнайте? Ка осунайте?*).

При поздравите от типа на *Mirëmbërma!* ‘добър вечер’, *Mirëtmëngjes!* ‘добро утро’ формулата на образуване е

качествено прилагателно (i, e mirë ,добър / добра‘) + съществително име (mbremje ,вечер‘, mëngjes ,утро‘). Това прилагателно е съставна част на няколко поздрави от това подразделение.

Правят впечатление трите форми за ,здравей‘, две от които са общо албански (*Përshëndetje!* ,здравей‘; *Tungjatjeta!* ,здравей‘), а едната е заимствана от турски и се употребява от албанците мохамедани (*Merhaba!* ,здравей‘). Интересна е формата *Tungjatjeta!* ,здравей‘ при среща, чрез която албанците пожелават на събеседника ,дълъг живот‘.

Оригинална особеност е задължителното запитване за всички членове на фамилията.

2. Поздрави при раздяла

Характерно е, че разделящите се уповават на помощта на Бог ,*Zoti*‘ (*Zoti të ruajtë!* ‘Бог да те пази‘, *Zoti qoft me toj!* ,Бог да е с теб‘).

В някои от конструкциите срещаме характерната за албански опорна дума *i, e mbarë*, със значението на нещо ,добро, приятно‘ или нещо ,което е свършено правилно, благоприятно, както трябва‘ (*Udhë e mbarë!* *Rrugë të mbarë!* ,на добър път‘; *Të priftë e mbara!* ,да те води доброто‘).

Друг важен елемент при някои от формациите, който е характерен за албански, е употребата на *желателно наклонение (onnamiv)*, което е специализирано при такива случаи. Глаголите, които се поставят в това наклонение изразяват желание на говорещия във вид на пожелание, благословия или клетва за извършването на дадено действие в момента на говоренето или след него. На български език се превежда с подчинително наклонение: *Gur zënc, flori t’u bëftë!* ,камък да хванеш, злато да ти стане‘, *Zoti qoft me toj!* ,Бог да е с теб‘ и др.

В. Изказване на благодарност

В народния етикет на всички албанци за изразяване на благодарност се използва *faleminderit* ,благодаря‘, която е общоприетата книжовна форма, и по-рядко *evalla* (от турски).

Д. Поднасяне на съчувствие при смърт и извинения

1. Поднасяне на съчувствие при смърт

При албанците са запазени до днес ритуали, обичаи, песенни оплаквания, свързани с настъпването на човешката смърт. Така местното население почита и достойно изпраща покойника, като съвсем искрено съчувства на неговите близки, като пожелава Бог да намери място в рая на покойния (*Allahu ishalla e dërgoftë në xhenet!* „Аллах, ишала да го (я) изпрати в рая“) При поднасяне на съчувствие при смърт някои от формулите предават оптимизъм, за това че животът продължава.

2. Поднасяне на извинения

-*Më fal!* ,прощавай, извинявай“

-*Ma bëj hallall!* ,прости ми“

-*Të kërkoi falje!* ,търся (ти) извинение“

-*Ishte e paqëllimshme, e pamenduar!* ,беше неволно, без умисъл“

-*Zoti ju ruajtë!* -*Allahu ju ruajtë!* ,Бог да ви пази; Аллах да ви пази“

-*Të kërkoi të falur!* ,търся ти извинение“

-*Të faltë Zoti!* ,Бог да ти прости“

Извинение за прегрешения спрямо „ближния си“ на албански се търси с форма, образувана чрез кратка форма на личното местоимение *më* ,ми“ + глагола *fal* ,прощавам“ във второ лице (тип: *Më fal!* ,прощавай, извинявай“).

Е. Complimenti и похвали

Тук интерес представляват конструкциите с опорни думи: *-lum / lumtë / lumshin / i lumtur / lumturi* (свързани с „щастие“ или съдържат „похвала за добре свършена работа“, които са характерни за албанския език: *-lum si ti!* – ,блазе ти“; *-lum si ne, që të kemi!* ,блазе на нас, че те има“; *-të lumtë!* ,браво“; *-të lumtë goja!* ,златна ти устата“; *-të lumshin duart!* ,златни ти ръцете“; *-të lumshin krahët!* ,златни ти рамене“; *-qofsh i lumtur!* ,бъди щастлив“ *-lumturi qoftë me ju!* ,щастие то да бъде с вас“;

Ж. Благопожелания

1. Трудови (селскостопански (благо)пожелания)

Всекидневието на хората от албанските села не е различно от това на съседите българи. Важно място заемат земеделските работи и скотовъдството. Затова благопожеланията и благословиите, свързани с трудовите дейности, не са малко. Глаголите в тези формации в повечето от

случаите са в желателно наклонение (*vafsh* ,да отидеш‘, *paç* ,да имаш‘, *bëfshi* ,да правите‘, *u shtoftë* ,да се умножи‘ и др.) и изразяват желание на говорещия за благоденствие в земеделските работи. Надеждата към това е към Бог (тип: *-Ju vafshin mbarë* ,да тръгне на добро‘; *-Paçit korrje të mbarë!* ,да имате добра жетва‘; *-Bëfshi për dasma* ,да правите за сватби‘; *-Ju shtofshin!* ,да ви се умножат‘ и др.).

2. Ритуални (благо)пожелания, свързани с различни възрасти

2.1. Пожелания при раждане, кръщение (или обрязване)

Едно от най-радостните събития в живота на човека е раждането на дете. С това са свързани и съпътстващите весели моменти, като кръщението (при албанците християни) и обрязването (при мюсюлманите). Тези ритуали се превръщат в истински празник за семейството и целия род. Затова и етикетът е силно разгърнат – богат на словесни формули. Пожеланията са: а) възрастови (тип: *U befsh nausea!* ,невеста да станеш‘; *U befsh dhandër!* ,да станеш зет‘; *Me jet t'gjat femija!* ,детето с дълъг живот‘; *U befsh burrë!* ,да станеш мъж‘); б) за здраве (тип: *T'jesh i fort si hekri!* ,да си здрав като желязото‘); в) морални поздравления (тип: *T'behesh i ditëm!* ,да станеш умен‘).

2.2- Рожден ден и имен ден

Голям и дългоочакван празник е и честването на рождения ден и именния ден на детето (при албанците християни). Канят се и другарите на рожденика и именника по игра. В народния етикет дългият живот, който се пожелава (*Edhe 100!* ,още 100‘; *T'u bëftë dita një mijë!* ,да ти се умножат дните по 1000; да живееш 1000 години (много дълго)‘), достига до дълбока старост, до пълно „побеляване“ на брадата (*U befsh me mjekër të bardhë!* ,да станеш с бяла брада‘).

2.3- Отиване на училище

Народният етикет в тези случаи е свързан с пожелания за успех ,*suksese*‘ (тип: *-Suksese në mësim!* ,успех в ученето‘), късмет ,*fat*‘ (тип: *-Hajde me fat!* ,хайде с късмет‘) и получаване на най-високи оценки (тип: *-T'marresh vetëm 10!* ,да взимаш само десетки‘).

2.4- Отиване войник

По-рано военната служба е била задължение за момчетата и тези етикети са останали от това време, докато днес те не се използват масово (тип: *-T'shkojsh e t'kthehesh me shnet!* ,да отидеш и се прибереш здрав').

2.5- Годеж и сватба

Едни от най-радостните и значими събития в живота на човека са годежът и сватбата. Те са венец на отношенията между двама млади, които са решили да създадат семейство. Албанските годежи и сватби продължават дълго (цяла седмица) и често се кани цялото село. Те са съпроводени с годежни и сватбени песни, танци и много други стари обичаи.

Тематично годежите и сватбените етикетни формули може да ги разделим на: *-честитки: Të trashëgoheni!* ,да пребъдете'! - отговорът от страна на младоженците или техните близки е: *Në kokën tënde!* ,на твоя глава'; *-благопожелания за време, свързано с дълъг живот: U plakshit bashkë!* ,да остареете заедно'; *-пожелания за обич: Zoti ju shtoftë dashurinë!* ,Бог да ви увеличи любовта'; *-пожелания за продължаване на рода: Ta mushish shpajn me cull plot!* ,да си напъните къщата с деца'.

2.7- Старост

Пожеланията свързани с този етап от човешкия живот са отправени към възрастните хора с пожелания за добра старост (*Pleqëri të mbarë!* 'добра старост'), без болки (*Pleqëri pa vuajtje!* ,старост без страдание') и дни, изпълнени с хубави събития, като сватби (*T'martosh nipa e mbesa!* ,да ожениш внуци и внучки') и раждане на внуци (*T'i gëzohesh nipërve dhe mbesave!* ,да се радваш на внуци').

3-За болести

Тези етикети са свързани с пожеланията за бързо оздравяване на болен човек, с това болката да остане като спомен в миналото и всичко това с помощта на Бог ,*Zot/Allah*' (тип: *-T'kalume* ,да ти мине'; *-Zoti të shëroftë!* ,Бог да те оздравее'; *-Allahu ju shëroftë!* ,Аллах да ви оздравее').

4- При покупки

Етикетите от това подразделение са свързани с пожеланието за доставяне на удоволствие на събеседника от

направените от него покупки (тип: *-E gëzofsh shtëpinë!* ,честита новата къща (да си радваш къщата)‘; *-Ju vafhtë mbarë!* ,да ви тръгне за добро‘; *-Pastë shpirtin e thellë!* ,да има дълбока душа‘; *-Ta punoni gëzuar!* ,да си го работите със здраве‘).

5- Трапезни

5.1- за готвене и ядене

Трапезните народни етикети са свързани с яденето и пиенето и удоволствието, което доставят те на човека. Интересни в албански са тостовете, които се вдигат по различни поводи и са свързани с пожелания към всеки участник на трапезата и близките му. За изобилието от храни на трапезата се отправят благодарности към Бог *,Zot/Allah‘* (тип: *-Ju bafhtë mirë!* ,да ви е сладко‘; *-Paç oreks!* ,добър апетит (да имаш апетит)‘; *-Zoti jua shtoftë!* ,Бог да ви увеличи храната‘).

6- Празници

Тези етикети са посветени на различни празници. Част от тях са свързани с религиозните празници, които са много, като се има предвид, че албанците принадлежат към различни вероизповедания. Най-често използвана опорна дума в тези конструкции е *gëzuar* ,честито, наздраве‘ (тип: *-Gezuar Vitin e ri!* ,честита Нова година‘; *-Gëzuar Krishtlindjett!* ,Честита Коледа‘; *-Gëzuar Bajramin!* ,за много години Байрам‘ и др.).

Заклеване:

Етикетите от този тип не са много на брой (тип: *-Per kokën e tamit, të babit?* ,за главата на майка и татко‘; *-Vdeksha nëse gënjej!* ,да умра ако лъжа‘ и др.).

Форми за изразяване на роднински отношения в албански език

Всички тези термини, означаващи роднинска терминология, съдържат елементи на подчертана учтивост. Те се утвърждават основно чрез гальовни форми. Уважението, било то искрено или привидно – произтичащо от традицията, навсякъде и винаги е обусловено от естествения стремеж към учтивост, а оттам и предпочитание към гальовните обръщения (тип: *gjyshe/nënë* ,баба‘; *gjysh* ,дядо‘; *tatëmadh* ,големият татко‘; *baba* ,татко‘ с гальовна форма *babush*; *tama, nënë* ,майка‘ с гальовни форми *tamush, nënockë*). Гальовните форми

при обръщенията към роднина се образуват посредством умалителни или гальовни наставки. Прави впечатление наличието на умалително-гальовната наставка **-kë /-ka** в албански, характерно за региона на Корча, която съответства на българската наставка **-ка** (*çipë* ‚дъщеря‘ – гальовна форма *çipkë*; *motër* ‚сестра‘ с гальовна форма *motrushkë*; *mbesë* с гальовна форма *mbeskë*; *kushërirë* с гальовна форма *kushërirkë*). Това ни дава основание да предположим за българско влияние върху албански.

Съществуват и умалителни форми на собствените имена в албански. Тези умалителни форми както и в български се получават чрез съкратени форми на личното име (изпускане на начални или крайни срички, а в някои случаи и чрез двата начина едновременно) и чрез умалителни наставки:

Irfan / Fane; Agim / Gime / Gimçe; Doni / Donçe; Ramadan / Dani; Mehmet / Met(-i); Josif / Sif / Cif / Sifkë; Jorgaq / Gaqo / Gaqkë (-a); Pal (-i) / Palush; Pandi / Pandush / Pandushkë; Nikollë / Nikollaq / Kolë / Kolo / Kole / Kolkë (-a) / Kolec; Pavël / Pavlin; Paula / Pavlina; Ilo / Ilija / Ilkë(-a); Afërdita / Dita / Ditkë (-a); Mirjana / Mirkë (-a); Sulltana / Tana; Eleni / Lena / Lenkë (-a); Rudina / Rudinkë (-a); Manushaqe / Shaqe; Dallëndyshe / Dyshe / Dyshkë (-a); Violeta / Leta / Letushe; и др.

Особен интерес представляват и обръщенията към жената в Албания. Според Шкуртай роднинските имена, и особено свързаните със семейните взаимоотношения (между съпрузи, родители и деца, снаха и свекърва, зет, техните родове и др.) по цялата албанска територия и винаги в съответствие със съответния обществен и културен статус на назоваваните лица, са били покрити и с евфемистичен слой – някъде по-незабележим, другаде по-ярък. В северните планински местности съпрузите никога не се обръщат един към друг по име, а ги заместват с местоименията: *ти, той, тя, той човека, тя жената, този, тази* и др. (Shkurtaj 200: 148). Този феномен се среща много по-рядко в днешно време. В нашите анкети не установихме наличието на такъв тип обръщения. Интерес за нас представляват роднинските названия, използвани за назоваване и обръщение към жената, производни от мъжки лични имена. Те

се образуват по два начина – с предпоставен член или наставка към собственото име на съпруга. Ще представим някои обръщения с обяснения на български: -с предпоставен член към името на съпруга: *e Janit* (на Яни, със значението съпругата, жената на Яни), *e Irfanit* (на Ирфан), *e Thanasit* (на Танас), *E Kozmait* (на Козма) и др.; *e shoqja e Janit* (съпругата на Яни), *gruaja e Irfanit* (жената на Ирфан), *nusja e Thanasit* (булката на Танас) и др.; -наставката **-ica/-vica (-ица/-вица)** към собственото име на съпруга *Irfanica* (жената на Ирфан или Ирфаница), *Janevica* (жената на Яни или Яневица) и др. Тези форми се срещат в Билищ (Корчанския регион) и в Забзун (Дебърския регион) в непосредствен контакт с българските югозападни говори; -с добавяне на наставка **-e** към името на съпруга: *Irfane* (= жената на Ирфан), *Halime* (жената на Халиме), *Hasane* (жената на Хасан) и др.

VI. КЛАСИФИКАЦИЯ НА НАРОДНОЕТИКЕТНИТЕ КОНСТРУКЦИИ В АЛБАНСКИЯ ЕЗИК ВЪЗ ОСНОВА НА НАЙ-ЧЕСТИТЕ ОПОРНИ ДУМИ, УЧАСТВАЩИ В ТЯХ

1. Конструкции с опорна дума ZOT / ALLAH ‘БОГ’

Конструкции с опорна дума *Zot* се срещат по-често при албанците християни, докато с опорна дума *Allah* при тези от мюсюлманска религия: *-Zoti të ruajtë!* ‚Бог да те пази‘; *-Zoti qoft me toj!* ‚Бог да е с теб‘; *-Falenderoj Allahun!* ‚Благодаря на Аллах‘; *-Falenderoj Allahun që e shpëtoi!* ‚Благодаря на Аллах, че го спаси‘.

2. Конструкции с опорна дума KRISHT ‘ХРИСТОС’

Такива вид конструкции с опорна дума Христос се срещат само при албанците християни: т.: *-Krishti u ngjall!* ‚Христос воскрес‘; *-Kjoft luvdua Krishti!* ‚да се слави Христос‘

3. Конструкции с опорни думи FLORI ‘ЗЛАТО’ / DUKAT ,ДУКАТ’

т.: *-Gur zënc, flori t’u bëftë!* ‚камък да хванеш, злато да ти стане‘; *-Puna jote qoftë flori!* ‚твоята работа да е злато‘

4. Конструкции с опорна дума MJALTË ‘МЕД’

т.: *-Fjalët i paskeni të ëmbla si mjalti!* ,думите са ви сладки като мед‘; *-Gojë mjaltë!* ,уста като мед‘

5. Конструкции с опорна дума BEREQET ‘БЕРЕКЕТ’

т.: *-Hambarët me bereqet!* ,хамбарът с берекет‘

6. Конструкции с опорна дума GOJË ‘УСТА’

т.: *-Gojë mjaltë!* ,уста като мед‘; *-Vetëm mjaltë nxjerr nga goja!* ,само мед вади от устата‘

7. Конструкции с опорна дума DORË ‘РЪКА’, KRAHË ‘РАМЕНЕ’

т.: *-Qenke dorë flori!* ,имаш златна ръка‘; *-Me krahë të lehta!* ,с леки рамене‘

8. Конструкции с опорна дума I (E) MIRË ‘ДОБЪР’, MIRË ‘ДОБРЕ’

т.: *-A je mirë?* ,добре ли си‘; *-Mirë se erdhët!* ,добре дошли‘; *-Mirë u gdhifshit!* ,да осъмнете добре‘;

9. Конструкции с опорна дума I (E) MVARË ‘КАКТО ТРЯБВА, ПРАВИЛЕН, БЛАГОПРИЯТЕН, ДОБЪР’; MVARË ,КАКТО ТРЯБВА, БЛАГОПРИЯТНО, ДОБРО’; MVARËSI ,БЛАГОДЕНСТВИЕ, ДОБРОТА, БЛАГОПОЛУЧИЕ’

т.: *-Udhë e mbarë!* *-Udh e mare!* ,на добър път; приятен път‘; *-Të kesh mbarësi!* ,да имаш благоденствие‘; *-Rrugë të mbarë!* ,на добър път‘; *-Mbarë paç!* ,добро да те сполети‘; *-Paçit mbarësi gjithë jetën!* ,да имате добрини цял живот‘

10. Конструкции с опорни думи I ËMBËL ‘СЛАДЪК’

т.: *-Fjalët i paskeni të ëmbla si mjalti!* ,думите са ви сладки като мед‘; *-Je shumë e ëmbël!* ,много си сладка‘

11. Конструкции с опорна дума I GËZUAR ‘ВЕСЕЛ, ЩАСТЛИВ’, GËZIM ‘ЩАСТИЕ, РАДОСТ’

-Për gëzime pas kësaj! ,за радости след това‘; *-Qofshi të gëzuar!* ,бъдете щастливи‘; *-Gëzuar!* ‘наздраве‘

12. Конструкции с опорни думи I SHËNDOSHË ‘ЗДРАВ’, SHËNDET ‘ЗДРАВЕ’

т.: *-Si je me shëndet?* ,как си със здраве‘; *-U gdhifshi shëndoshë!* *Zoti ju ruajtë!* ,да осъмнете със здраве; Бог да ви пази‘

13. Конструкции с опорна дума LUM ‚БЛАЗЕ‘ / LUMTË / LUMSHIN ‚БРАВО, МНОГО ХУБАВО‘ / LUMTUR ‚ЩАСТЛИВ‘ / LUMTURI ‚ЩАСТИЕ‘

т.: -Lum si ti! – ‚блазе ти‘; -Lum si ne, që të kemi! ‚блазе на нас, че те има‘; -Të lumtë! ‚браво‘; -Të lumshin duart! ‚да са ти живи ръцете‘; -Qofsh i lumtur! ‚бъди щастлив‘; -Lumturia qoftë me ju! ‚щастие то да бъде с вас‘

14. Конструкции с опорна дума faleminderit ‚благодаря‘

т.: -Faleminderit! ‚благодаря‘; -Të falënderoj Zot! ‚благодаря ти, Господи‘

VII. СЪПОСТАВКА НА НАРОДНИЯ ЕТИКЕТ НА БЪЛГАРИТЕ ОТ АЛБАНИЯ С НАРОДНИЯ ЕТИКЕТ НА АЛБАНЦИТЕ

В тази част е направена съпоставка на народноетикетните конструкции на българите от Албания с този на съседите им албанци, ще обърнем внимание на най-често използваните опорни думи и на някои други елементи в езика на двата народа, като акцентираме на приликите и разликите при употребата им.

1- Прилики в народноетикетните конструкции на българите и албанците:

-Еднакви опорни думи, които се срещат по-често в народноетикетните конструкции на българите и албанците:

-опорна дума Бог/Сайбия в български - Zot/Allah в албански:

бълг.: -Гóспу да те чува! – алб.: -Zoti të ruajtë! ‚Бог да те пази‘;

бълг.: -Сполай му на Гóспу – алб.: -Falenderoj Allahun! ‚Благодаря на Аллах‘;

бълг.: -Сайбия нака ти дадет здравје! алб.: -Allahu të dhëntë shëndet! ‚Аллах да ти даде здраве‘;

-опорна дума злато в български – flori в албански:

бълг.: -*Kámen da fáтии, зláто да стáни!* – алб.: -*Gur zënc, flori t'u bëftë!* ,камък да хванеш, злато да ти стане‘;

-опорна дума **мед** в български – **mjaltë** в албански:

бълг.: -*От уста да ти излезе мед!* – алб.: -*Nga gjoja veç mjalt t'dalt!* ,от устата само мед да ти излиза‘;

-опорна дума **ръка** в български – **дорë** в албански:

бълг.: -*Златне раце!* – алб.: -*Paske duar flori!* ,си имал златни ръце‘;

-опорна дума **добър (-а, -о) / добре** в български – **i (e) mirë / mirë** в албански:

бълг.: -*Добър ден!* – алб.: -*Mirdita!* ,добър ден‘;

-опорна дума **сладък (-а, -о)** в български – **i (e) ëmbël** в албански:

бълг.: -*Яйме тука леб и соль, да го имаме зборот благ!* – алб.: -*Fjalët i paskeni të ëmbla si mjalti!* ,думите са ви сладки като мед‘

-опорна дума **радост** в български – **gëzim** в албански:

бълг.: -*да си е радваш къщата!* – алб.: -*Та gëzosh shtëpinë!* ,да ти е честита къщата (да си е радваш къщата)‘

бълг.: -*Да си го радваш името!* – алб.: -*Та gëzosh emrin!* ,честит имен ден (да си го радваш името)‘

-опорна дума **здраве** в български – **shëndet** в албански:

бълг.: -*Сей со здравје!* – алб.: -*Rri me shëndet!* ,остани със здраве‘;

бълг.: - *Да си осунии со здравје!* – алб.: -*U gdhifshi shëndoshë!* ,да осъмнете със здраве;

-опорна дума **прощавай** в български – **fal** в албански:

бълг.: - *Прости ми!* – алб.: -*Më fal!* ,прости‘;

-опорна дума **как** в български – **si** в албански:

бълг.: -*Ка си со здравје?* – алб.: - *Si je me shëndet?* ,как си със здраве‘;

-опорна дума **хаирлия** в български – **hajër** в албански:

бълг.: -*Арлия, добра година!* – алб.: -*Me hajër, një vit të mbarë!* ,с добро (хаир), една добра година‘;

-опорна дума **късмет** в български – **kësmet** в албански:
бълг.: -*Здравје и късмет!* – алб.: -*Shëndet e kësmet!*
,здраве и къмет‘

-опорна дума **ишала** в български – **ishalla** в албански:
бълг.: -*Ишала да стани!* – алб.: -*Ishalla të bëhet!* ,ишала
да стане‘

-опорна дума **сельам** в български (при българите
мохамедани) – **selam** в албански (при мохамеданите):

бълг.: - *Сельам!* – алб.: - *selam!* ,здраве и къмет‘

-опорна дума **сполай/фала** в български – **faleminderit** в
албански:

бълг.: -*Сполай ти!* – алб.: -*Faleminderit!*

Най-честите опорни думи, които се срещат в двата езика са: *Бог, Сайбия / Zot, Allah; злато / flori; мед / mjaltë; ръка / dorë; добър (-а, -о), добре / i (e) mirë, mirë; сладък (-а, -о) / i (e) ëmbël; радост / gëzim; здраве / shëndet; прощавай / fal; как / si; хаурлия / hajër; късмет / kësmet; ишала / ishalla; сельам / selam; сполай, фала / faleminderit*. Някои от тях са от чужд произход, като: *хаурлия / hajër; късмет / kësmet; ишала / ishalla; сельам / selam; Сайбия / Allah*. Редица формули, съдържащи тези опорни думи в двата езика, съвпадат напълно семантично. Някои от тях се срещат само в говорите на българите в Албания и в албанския език, без да са характерни за цялото българско езиково землище. Такива са например народните етикети, свързани с различни поводи и събития: бълг.: *поминато да ти е!* = алб.: *të shkuara!* – за ,бързо оздравяване‘, когато се посещава болен човек; бълг.: *да си осунии со здравје!* = алб.: *të gdhihesh shëndoshë!* – за ,‘прекарване с здраве на нощта‘, когато се разделяме с някой нощно време; бълг.: *ка осуна?* = алб.: *si u gdhive?* – за ,как спа‘, когато срещаме някой сутрин; бълг.: *ка се стемна?* – алб.: *si u ngryse?* – за ,как прекара идването на нощта‘, когато срещаме някой нощно време; бълг.: *да си го радваш името!* – алб.: *ta gëzosh emrin!* – за ,честит имен ден‘; бълг.: *на твоята глава!* –

алб.: *në kokën tënde!* – това е отговор на пожеланието *да се къедрдосаш – të trashëgohesh* ,честито‘ към годениците или младоженците по време на годеж или сватба. Също така и при поднасяне на съчувствие при смърт се забелязва съответствие между народните говори на българите от Албания и албанците. В България при такива тъжни моменти хората са по-лаконични, като използват само: *моите съболезнования* или *съжалявам*, докато при всички българи от Албания и при албанците формулите са повече: *да сте живи сами!* = *të rroni vetë!*; *да му се живи деца и мнученишча!* = *t'i rrojñë fëmijët dhe nipërit!*; *сфе за убаво да ви дойме!* = *gjithnjë për të mira t'ju vijmë!*; *за убо от денеска!* = *për të mira që sot!*; *за радост и бракови да ви зрејме!* = *t'ju vijmë për dasma!*; *да му се живи джазурињата!* = *t'i rrojñë fëmijët!*; *да банде челята и све шо има!* = *t'i rrojñë fëmijët dhe gjithçka që ka!*; *куртулица* ,спаси се - за възрастен човек, който е боледувал‘ = *shpëtoi*. Тези формули предават оптимизъм, за това че животът продължава. Семантиката на всички примери съвпада и в двата езика. Това ни дава основание да мислим за албанско влияние в случая.

-При основните формални поздравии при среща и българският и албанският език използват еднакви поздравии за всяка част от деня: *добро утро* = *mirëmëngjes* се използва от изгрев до обяд; *добър/добро ден* = *mirëdita* от средата на деня до 18.00 часа, а след това, от 18.00 се използва *добър/добро/добре вечер* = *mirëmbërëma*. Както се забелязва по-честата използвана структура при поздравите в двата езика е: *качествено прилагателно име* (*добър/добра/добро 'i, e mirë'*) + *съществително име* (*утро 'mëngjes', ден 'ditë', вечер 'mbërëme'*). При раздяла, в албански прилагателното име минава след съществителното име, докато в български отново е отпред (*natën e mirë* = *лека ноц*). Отговорите при подобни поздравии, и в двата езика, повтарят самия поздрав.

-Среща се един общ паралингвистичен елемент между българите в Албания и албанците, който не се среща при

другите българи. Ръкуването, като много важен паралингвистичен елемент, често е съпроводен и със *целуване по бузите* като знак на близост. При българите от Албания със сигурност този елемент е заимстван от албанците.

-При роднинските обръщения: българите мохамедани от село Стеблево използват формата *старибабо* за дядо. Такава форма се среща и в някои диалекти на албанския език (Shkurtaј 2001: 145) *babaplak* (татко-стар) за дядо; българите от Шищавец използват *бабо* за дядо, което може да е влияние от албански или от турски; в някои села срещаме формите *джадже* (Пустец), *джаджа* (Бобошица), *аджо* (Шищавец) за чичо (на албански *xhaxha* ,чичо‘); за *вуйчо* срещаме *дайо* (Стеблево), *дайджо* (Шищавец), които съвпадат с формата *dajo* в албански; за *баба* срещаме формата *nana* (Стеблево, Шищавец), както е и в албански *nënë*; за . От примерите може да мислим за албанско влияние върху българската роднинска лексика. От друга страна при роднинската терминология в двата езика срещаме гальовни форми на обръщение, образувани с еднакви гальовни наставки, посредством суфиксите *-kë/-ka*, *-çe*, *-ko* в албански (тип: *kushërirë* ,братовчедка‘ – ум. *kushërirkë*; *mbesë* ,внучка, племеница‘ – ум. *mbeskë* ; *motër* ,сестра‘ – ум. *motrushkë*; *nip* ,внук, племенник‘ - ум. *nipçe*; *dajë* ,вуйчо‘ – ум. *dajko* и др.) и *-ka*, *-че*, *-ко* в българските говори (тип: *сестра* – *сестричка*; *чупа* – *чупче*; *син* - *синко*). Това ни дава основание да предположим за българско влияние върху албански, когато става въпрос за наставките *-ka* /*-ка*, *-ko* / *-ко*. Наставката *-çe* в албански може би е от турски произход.

-При собствените имена в двата езика съществуват и умалителни форми, които се получават чрез съкратени форми на личното име (изпускане на начални или крайни срички, а в някои случаи и чрез двата начина едновременно) и чрез умалителни наставки. Често тези наставки са общи за двата езика: *ка*, *-че*, *-е* за български (тип: *Ильо* – *Иле* – *Илче*; *Теодора* – *Теодорка*; *Байрам* – *Бале* – *Байче* и др.) и *-kë(-ка)*, *-çe*, *-е* за

албански (тип: *Agim – Gime – Gimçe; Lena – Lenka*). Понеже гальовните имена с тези суфикси са характерни за южна Албания, може да говорим за българско влияние чрез най-западните български говори, които са в непосредствен контакт с албанския език особено, когато става въпрос за суфикса *-ka / -kë(-ka)*.

-При роднинските имена, свързани със назоваването и обръщението към жените общото между двата езика е образуването им от собственото име на съпруга чрез добавяне на суфикса *-ица/-вица* (тип: *Васил – Василица; Йовче – Йовчица; Ставро – Ставровица; Ирфан – Ирфаница; Трифон – Трифоница* и др.) в българските говори и *(-ica/-vica)* в албански (тип: *Jani – Janevica; Irfan – Irfanica* и др.). И в този случай може да говорим за българско влияние.

-В двата езика важен граматичен елемент при образуването на благопожеланията играе подчинителният съюз *да – të* (тип: *Да живееш колкото планините – Të rrosh sa malet!* „да живееш колкото планините“).

2- Различия в семантиката на народноетикетните конструкции на българите и албанците:

-Срещат се различия в опорните думи в някои конструкции. Такива са за албански език: *-lum / lumtë / lumshin / i lumtur / lumturi* (свързани с „щастие“ или съдържат „похвала, благодарност за добре свършена работа“); *-i mbarë / mbarësi* (свързани с „доброто“ или нещо, „което е свършено правилно, благоприятно, както трябва“) и нямат точното семантично съответствие в българските говори. Напр.: *-lum si ti!* – „блазе ти“; *-lum si ne, që të kemi!* „блазе на нас, че те има“; *-të lumtë!* „браво“; *-të lumtë goja!* „златна ти устата“; *-të lumshin duart!* „златни ти ръцете“; *-të lumshin krahët!* „златни ти рамене“; *-qofsh i lumtur!* „бъди щастлив“ *-lumtura qoftë me ju!* „щастieto да бъде с вас“; *-udha/rruga e mbarë* „приятен път“; *-mbarë paç* „благодаря“ (като отговор на *udha/rruga e mbarë* „приятен път“) и др.

-Само в албански се появява и един друг важен елемент при образуването на благопожеланията. Това е *желателното наклонение (оптатив)*, което е специализирано при такива случаи. На български език тези вид етикети се превежда с подчинително наклонение: *Rrofsh!* ‚да си жив‘; *Rrofsh sa malet!* ‚да живееш колкото планините‘; *Rrofsh e qofsh!* ‚да си жив и да пребъдеш‘; *Të lumshin këmbët!* ‚златни ти (щастливи да са ти) краката‘ – пожелание към приятел, който идва на гости; *Të lumshin duart!* ‚Златни ти ръце‘ – благодарност за успешно, свършена работа; *Të lumtë goja!* ‚златна ти уста‘ – благодарност за добрите думи, който някой казва и др.

VIII. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От направения преглед на събрания материал става ясно, че:

1. *Народният речеви етикет е богата езикова категория*, в която са отразени важни типологични черти на българите въобще, и на българите от Албания в частност: висока нравственост, позитивна емоционалност, оказване на подчертано внимание, вежливост, учтивост, съобразяване с честта и достойнството на събеседника, разкриване на най-добрите страни от държането, поведението и обноските на гоовреция и т.н.

2. *Обхватът на народния речеви етикет е широк* (срв. напр. Пантелеева 1994: 39, 63, 70, 92). Освен постоянните формули, свързани с изразяването на поздравя, фрази за солидарност, обръщения, характерни и за официалния (книжовния) етикет, той притежава *огромно количество пожелания* (някои от които благопожелания с характер на благословии), които всъщност са и „молитви към божествата“ за богата реколта, родитба на добитък, здраве и пр. (вж. Хаджийски 1974: 80). Пожеланията за благополучие са свързани както с *всекидневния трудов живот* – оране, засяване, копане, жетва, събиране на плодородието и пр., *така също и с нормалния бит* – ражадне, отглеждане на дете, замомяване и

заергеняване, седенкуване, годеж, женитба, стареене, погребение и пр.

3. Така по този начин народният етикет се свързва с *обредността и ритуалността*, за изпълнението на които са създадени множество етикетни (готови) *формули*. Максимите, на които е подвластна същността на етикета изобщо, тук се откриват в пълна сила, а те са: максимата за такт, за облагодетелстване на другия, за великодушие, за одобрение, за възхваляване, за себескромност, за съгласие и разбирателство, за изразяване на симпатия и пр. Формулите, свързани с тях, с основание руската изследователка Земская нарича *ритуализирани*. Най-голям дял образува годежно-сватбената обредна етикеция.

4. Освен с ритуалите *народният етикет е в непосредствена връзка и с песенния фолклор*, от който черпи (а и на който доставя) етикетни изрази. *Пеенето* у българина не е свързано саом с празничната обредност, а с цялостния живот на човека от народа, с неговата трудова дейност, с битовото му ежедневие. Обредните песни, изпълнени с етикетни формули, и най-вече с благопожелания, са израз на неговата природна доброта и стремеж към дълъг, щастлив живот и сполука.

5. *Гальовността при съкратените форми* за обръщения на личните имена и при *деминутивите* е също начин за изразяване на одобрение към другия.

6. От *факторите за народния етикет* без особено значение е социалната дистанция. Като се изключи отношението до известна степен към свещеника, учителя и кмета – за обикновения човек всички нероднини могат да получат роднинските названия, говорещи за интимност. С уважение се отнасят селяните и към познани и към непознати, които биват винаги поздравявани. От значение обаче е *възрастовият маркер* – по-младите са представяни на по-възрастните, по-младите целуват ръка на по-старите. Обръщението на *Вие* в народния

етикет е нерелевантно. Народният етикет е искрен и не наследява отдавна изчезналата у нас аристократична традиция.

7. Съществуват съществени *разлики* в количествените характеристики от различните тематични области на народния речеви етикет. *Докато (благо)пожеланията и поздравите съставляват най-обената му част, благодарностите се намират в неговата периферия – с най-малко изразни средства, и то от чужд произход (с опорни думи сполай, шукюр, фала).*

8. Специална тематично етикетна област образуват формулите, свързани със *старостта и смъртта*. Те са малко или почти непознати в говорите от българската държавна територия. Странни са „благопожеланията“ от типа „Да си умбриш колаино!; Да те зева Госпу кый шо си бараш!; Да си имаш късмет да си умбриш кый шо бараш!“ и т.н.

9. В благопожеланията към болен човек очевидно са отразени редица *баяния*, които иначе имат дискретен характер: „Да е далеку от исьно, по горя и планини да ой!; Помѐнато да ти е!“ и др.

10. Оригинален характер имат *пожеланията към отиващите на училище* (или в казармата).

11. От класификацията на народноетикетните конструкции на българите от Албания въз основа на най-честите *опорни „благ“ думи*, участващи в тях, става ясна добронамереността на обикновения човек, който мисли религиозно и чрез етичните концепти от порядъка на: *Бог // Господ // Сайбия // Христос; Богородица; злато // алтан и сребро; добър // добре, хубаво; Благ // сладък; весел; лек // лесен; жив; здрав; радост; чува // брани; помагам; прощавай; честито; амин; хаирлия; сполай* и др.

12. Езиковата картина, която ни представя събраният материал показва, че народният етикет на отделните български общности в Албания не се различава съществено помежду си. *Малките различия*, които се наблюдават основно са свързани с *диалектните особености*, а също така и с *религиозната*

(конфесионалната) принадлежност на тези българи. Едни честват празници, свързани с християнските традиции (в селата: *Връбник, Пустец и Бобощица*), а други – с мюсюлманските (в *Стеблево и Шиштавец*).

13. В речевия етикет на българите от Албания отсъстват някои по-нови форми, разпространени широко по цялата територия на днешна България, като: *благодаря, мерси, довиждане, чао* и др. За тези и други изрази се използват относително по-остарели изрази, които и на територията на Р България все още могат да бъдат чути от някои по-възрастни хора, като: *сполай (ти), фала (по-рядко), сей со здравйе, здраво, сбогом* и др.

14. *Народният речеви етикет е много богата езикова категория и в албански език.* В нея са отразени важни типологични черти на албанците: висока нравственост, позитивна емоционалност, оказване на подчертано внимание, вежливост, учтивост, съобразяване с честта и достойнството на събеседника, разкриване на най-добрите страни от държането, поведението и обноските на гоовреция и т.н.

15. От класификацията на народноетикетните конструкции на албанците стават ясни най-честите *опорни думи*, участващи в тях: *Zot // Allah* ‚Бог‘; *Krisht // Христос*; *flori* ‚злато‘ и *dukat* ‚дукат‘; *mjaltë* ‚мед‘; *bereqet* ‚берекет‘; *dorë* ‚ръка‘; *krahë* ‚рамене‘; *i (e) mirë* ‚добър‘, *mirë* ‚добре‘, *i (e) mbarë* ‚приятен, благоприятен, добър‘; *i (e) mbarë* ‚както трябва, правилен, благоприятен, добър‘; *mbarë* ‚както трябва, благоприятно, добро‘; *mbarësi* ‚благоденствие, доброта, благополучие‘; *i gëzuar* ‚весел, щастлив‘, *gëzim* ‚щастие, радост‘; *i ëmbël* ‚сладък‘; *i shëndoshë* ‚здрав‘, *shëndet* ‚здраве‘; *lum* ‚блазе‘ / *lumtë* / *lumshin* ‚браво, много хубаво‘ / *i lumtur* ‚щастлив‘ / *lumturi* ‚щастие‘;

16. Най-честите опорни думи, които се срещат в българските говори на българите от Албания и на албанците са: *Бог, Сайбия / Zot, Allah; злато / flori; мед / mjaltë; ръка / dorë;*

добър (-а, -о), добре / i (e) *mirë, mirë*; сладък (-а, -о) / i (e) *ëmbël*; радост / *gëzim*; здраве / *shëndet*; прощавай / *fal*; как / *si*; хаурлия / *hajër*; късмет / *kësmet*; ишала / *ishalla*; селъам / *selam*; сполай, фала / *faleminderit*. Някои от тях са от чужд произход, като: хаурлия / *hajër*; късмет / *kësmet*; ишала / *ishalla*; селъам / *selam*; Сайбия / *Allah*, които със сигурност са плод на турско влияние.

17. Не малък брой народни етикети са характерни само за говорите на българите от Албания и на албанците. Те не се срещат на друго място из българско езиково землище. Такива са например народните етикети, свързани с различни поводи и събития: бълг.: *поминато да ти е!* = алб.: *të shkuara!* – за ‚бързо оздравяване‘, когато се посещава болен човек; бълг.: *да си осуниш со здравје!* = алб.: *të gdhimesh shëndoshë!* – за ‚прекарване с здраве на нощта‘, когато се разделяме с някой нощно време; бълг.: *ка осуна?* = алб.: *si u gdhive?* – за ‚как спа‘, когато срещаме някой сутрин; бълг.: *ка се стемна?* – алб.: *si u ngryse?* – за ‚как прекара идването на нощта‘, когато срещаме някой нощно време и др.

18. Среща се един общ паралингвистичен елемент между българите в Албания и албанците, който не се среща при другите българи. Ръкуването, като много важен паралингвистичен елемент, често е съпроводен и със *целуване по бузите* като знак на близост. При българите от Албания със сигурност този елемент е *заимстван от албанците*.

19. При роднинските обръщения се използват някои еднакви форми от българите (особено от тези от селата Стеблево и Шищавец, които изповядват исляма) и албанците, като: *старибабо* ‚дядо‘ = *babaplak* (татко-стар) ‚дядо‘; *джадже*, *джаджа*, *аджо* ‚чичо‘ = *xhaxha* ‚чичо‘; *дайо*, *дайджо* ‚вуйчо‘ = *dajo* ‚вуйчо‘; *нана* ‚баба‘ = *nënë* ‚баба‘. В случая може да се предполага за турско и албанско влияние.

20. При роднинската терминология в двата езика, българските говори и албанския, срещаме гальовни форми на обръщение, образувани с еднакви гальовни наставки: *-kë/-ka*, -

çe, *-ko* в албански (тип: *kushërirë* ‚братовчедка‘ – ум. *kushërirkë*; *mbesë* ‚внучка, племеница‘ – ум. *mbeskë* ; *motër* ‚сестра‘ – ум. *motrushkë*; *nip* ‚внук, племенник‘ – ум. *nipçe*; *dajë* ‚вуйчо‘ – ум. *dajko* и др.) и *-ка*, *-че*, *-ко* в българските говори (тип: *сестра* – *сестричка*; *чупа* – *чупче*; *син* – *синко*). Това ни дава основание да предположим за българско влияние върху албански, когато става въпрос за наставките *-ка* /*-ка*, *-ко* / *-ко*. Наставката *-çe* в албански може би е от турски произход.

21. При собствените имена в двата езика съществуват и умалителни форми, които се получават чрез съкратени форми на личното име (изпускане на начални или крайни срички, а в някои случаи и чрез двата начина едновременно) и чрез умалителни наставки. Често тези наставки са общи за двата езика: *ка*, *-че*, *-е* за български (тип: *Ильо* – *Иле* – *Илче*; *Теодора* – *Теодорка* и др.) и *-kë(-ка)*, *-çe*, *-е* за албански (тип: *Agim* – *Gime* – *Gimçe*; *Lena* – *Lenka*). Понеже гальовните имена с тези суфикси са характерни за южна Албания, може да говорим за българско влияние чрез най-западните български говори, които са в непосредствен контакт с албанския език особено, когато става въпрос за суфикса *-ка* / *-kë(-ка)*.

22. При роднинските имена, свързани със назоваването и обръщението към жените общото между двата езика е образуването им от собственото име на съпруга чрез добавяне на суфикса *-ица/-вица* (тип: *Васил* – *Василица*; *Ставро* – *Ставровица* и др.) в българските говори и *-ica/-vica* в албански (тип: *Jani* – *Janevica*; *Irfan* – *Irfanica* и др.). И в този случай може да говорим за българско влияние.

23. В двата езика важен граматичен елемент при образуването на благопожеланията играе подчинителният съюз *да – të* (тип: *Да живееш колкото планините* – *Të rrosh sa malet!* ‚да живееш колкото планините‘).

24. Влиянието на сръбския, гръцкия и турския езици и култури са по-незначими върху народният етикет на българите от Албания. Като такива може да споменем следните формули

от речевия етикет: *да се кьердосаи; да си е кьердосаи; сполай* – от гръцки; *фала* – от сръбски; *ургурала* ‚приятен път‘; *късмет, аразиала* ‚като отговор на *приятен път*‘; *шъукьур Сайбии* – от турски и др.

25. В народноетикетните конструкции в двата езика съществуват и различия:

-Срещат се различия в опорните думи в някои конструкции. Такива са за албански език: *-lum / lumtë / lumshin / i lumtur / lumturi* (свързани с „щастие“ или съдържат „похвала, благодарност за добре свършена работа“); *-i mbarë / mbarësi* (свързани с „доброто“ или нещо, „което е свършено правилно, благоприятно, както трябва“) и нямат точното семантично съответствие в българските говори. Напр.: *-lum si ti!* – ‚блазе ти‘; *-të lumtë!* ‚браво‘; *-të lumtë goja!* ‚златна ти устата‘; *-të lumshin duart!* ‚златни ти ръцете‘; *-qofsh i lumtur!* ‚бъди щастлив‘; *-udha/rruga e mbarë* ‚приятен път‘; *-mbarë paç* ‚благодаря‘ (като отговор на *udha/rruga e mbarë* ‚приятен път‘) и др.

-В албански се появява важен елемент при образуването на благопожеланията - това е *желателното наклонение (onmativë)*, което е специализирано при такива случаи. Глаголите, които се поставят в това наклонение изразяват желание на говорещия във вид на пожелание, благословия или клетва за извършването на дадено действие в момента на говоренето или след него. На български език тези вид етикети се превеждат с подчинително наклонение: *Rrofsh!* ‚да си жив‘; *Rrofsh sa malet!* ‚да живееш колкото планините‘; *Rrofsh e qofsh!* ‚да си жив и да пребъдеш‘ и др.

В края на дисертационния труд е дадена библиографията (списък на използваната литература) както и **приложения** (диалектни записки от българските говори в Албания).

Приноси на дисертационния труд:

1. В дисертацията е уточнено и пояснено в теоретичен план понятието и термина народен етикет.
2. Трудът е първо монографично изследване върху народния етикет от българските говори в Албания.
3. Събран е максимално количество материал, свързан с народния етикет, от българските говори в Албания и е извършен пълен анализ на този материал.
4. Събран е и анализиран етикетен материал от албански села, които са в близост до българските села в Албания.
5. За първи път е извършена съпоставка на българския народен етикет с този в албански.
6. Проучването на етикета в българските села в Албания се извършва на фона на евентуално албанско влияние.
7. Установени са етикетните материали, които освен домашен имат и заимстван (албански, гръцки или турски) характер.

Публикации по темата на дисертационния труд:

1. Бело 2012: Бело, Р., М. Бело: *Народният етикет в един български говор от Албания*. – В: Време и история в славянските езици, литератури и кутури. Сборник с доклади на Единадесетите национални славистични четения, 19 – 21 април 2012. Том I. Езикознание. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2012, с. 72-80.
2. Бело 2014: Бело, М. *Етикетният език в говора на село Бобощица (Република Албания)*. – В: Електронно списание „Онгъл“. ISSN: 1314-3115, Год. VI, 2014, бр.8, с. 45-53.
3. Бело 2019: Бело, М.: *Етикетният език в говора на село Шищавец (Р Албания)*. – В: -Балканите – език, история, култура, т. VI, Велико Търново, 2019, 195-202.
4. Бело 2019: Бело, М. *Етикетният език в говора на село Стеблево (Р Албания)*. – В: Лингвистични проблеми. УИ „Неофит Рилски“, Благоевград 2019. ISSN: 2682-9673 с. 303-312, Година I, кн. I.

5. Бело 2019 (под печат): Бело, М.: *The influence of Turkish language on the blessings and good wishes of Bulgarians in Albania* (Влияние на турския език върху етикетния език на българите от Албания). –Приета за печат в сборника с материали от международна конференция, организирана от Факултета по чужди езици на Тиранския университет, 29-30 март 2019 г.